

"הרומן הזעיר" ו"הקולמוס": ספרות פופולרית הונגרית – מבודפשט לתל-אביב

גבריאל מ. רוזנבאום

נתונה גם לאנשים הרבים שהיו קשורים בצורות שונות להוצאת "הרומן הזעיר" ותרמו מהידוע האישי שלהם לעבודה זו ושהיריעה כאן קצרה מלהזכיר את כולם בשמותיהם.

בכמה מקרים לא מצויינים במאמר תאריכים של אירועים מסויימים, או שמצויינים תאריכים משוערים. הסיבה לכך היא, שהאנשים שמסרו לי את המידע התקשו לזכור תאריכים של אירועים שהתרחשו לפני עשרות שנים. הפרטים ההיסטוריים המצויינים כאן ללא מראה מקום נמסרו לי על ידי האחים פרגו.

המונח "הרומן הזעיר" מתייחס כאן, על פי ההקשר, להוצאת "הרומן הזעיר" (על כל כדורותיה), לסדרת "הרומן הזעיר" (לעומת "הקולמוס"), וכן לסוג הספרותי שהגדרתו נקבעה על ידי ההוצאה. להלן קיצורים שבהם נעשה שימוש במראי המקום: רז"ו = הרומן הזעיר; ק = "הקולמוס"; ס"ח = "הסדרה החדשה".

מאמר זה הוא תקציר של כמה מפרקי מחקר הנמצא בהכנה (ראשיתו בעבודה סמינריונית שכתבתי ב־1983 באוניברסיטת תל-אביב; עבודה זו היוותה מאז מקור מידע עיקרי על "הרומן הזעיר"; ראו, זהר שביט (עורכת ומחברת ראשית). כנייתה של תרבות עברית בארץ ישראל. חלק ראשון, בתוך, משה ליסק [עורך ראשי] תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה. האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, מוסד ביאליק, ירושלים, תשנ"ט (1998); רחל ויסברוד. מגמות בתרגום סיפורת מאנגלית לעברית, 1958-1980. אוניברסיטת תל-אביב, 1989 [דיסטאציה]).

אני מבקש להודות לאחים ישראל ז"ל ויבדל"א אברהם פרגו, לנשותיהם רבקה (אינן) ומרים (מאריאן), ולגבריאל פרגו (בנו של ישראל) על הזמן היקר ועל המסמכים הרבים שהעמידו לרשותי תודתי

הקומוניסטי, נרמז לו על ידי התובע הכללי ההונגרי שעומדים לעצור אותו, ולכן ברח לווינה. באותה תקופה יסד היים ויסבורג (Weiszburg Chajim), קצנט ציוני, עתון ציוני בשפה ההונגרית בשם Új Kelet ("אוי קלט" – "מזרח חדש") בטרנסילבניה (שסופחה לרומניה בעקבות חוזה טריאנון מ־1920). בחיפוש אחר בעלי מקצוע, נסע ויסבורג לווינה, ושם אסף כתיסר עתונאים שברחו מהונגריה ולקח אותם לקלוז'ואר (קלוז') בטרנסילבניה. מיקלוש פרגו היה אחד מהם, וכאשר העיתון "אוי קלט" הפך משבועון ליומון, הוא התמנה להיות עורכו הראשון, מאוחר יותר גורש על ידי הרומנים וחזר לווינה, שם נשאר עם אשתו ושני בניו עד 1927.

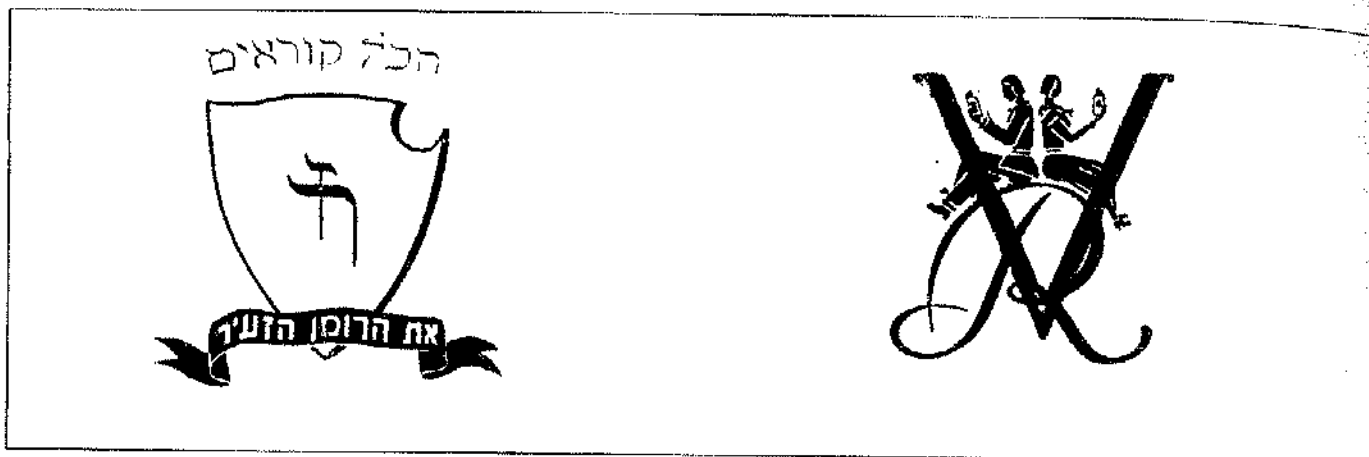
בשנת 1927 קיבל מיקלוש פרגו היתר לחזור להונגריה, בתנאי שלא יעסוק עוד בכתיבה עתונאית. בשוכו עבד כמנהל אדמיניסטרטיבי של העתון היומי Mai Nap – "היום", ולאחר שהעתון החליף בעלים, בתחילת שנות ה־30, יסד הוצאת ספרונים⁴ שנקראה Világvárosi Regények (וילאגוארושי רֶגֶנֶיק) – "רומני הכרך", "רומני המטרופוליין".⁵ ספרונים אלה נדפסו בדפוס "הונגריה", אותו בית דפוס שבו נדפס העתון Mai Nap, וכמו העתון היומי, גם הם נדפסו במכונת דפוס דוסאציונית. אשראי שמיקלוש פרגו קיבל מבית הדפוס, סייע לו בהקמת ההוצאה.

הוצאת "הרומן הזעיר" פעלה (בארץ-ישראל מ־1939 עד 1961, והיתה ההוצאה העברית הלא-קאנונית¹ הראשונה שניססה לעצמה מעמד יציב אצל קהל הקוראים, וקיימה פעילות מו"לית ענפה ורצופה במשך שנים רבות. הוצאה זו עשתה למעשה את הניסיון המוצלח הראשון למלא באופן רצוף ולאורך זמן – אף כי בצורה חלקית – את החוסר בספרות העברית, בספרות לא-קאנונית (מתורגמת^{2,3}).

מאמר זה מתאר כמה היבטים הקשורים לפעילות ההוצאה, בגלגוליה השונים, להשפעתה על מקקים, לעלייתה ולירידתה. בשל קוצר היריעה כאן, חלק מהיבטים אלה מתואר באופן לקוני בלבד.

ההתחלה בהונגריה

הוצאת "הרומן הזעיר" בגלגולה הראשון נוסדה בהונגריה, בתחילת שנות ה־30, על ידי עתונאי יהודי בשם מיקלוש (משה) פרגו (Faragó Miklós). מיקלוש פרגו נאלץ לברוח מהונגריה ב־1920, מכיוון שבתקופת השלטון הקומוניסטי הקצר ב־1919 (שהדמות הרומינטיסטית בו היה היהודי בלה קין), היה שותף בדירקטוריון לעתונות וכך מילא תפקיד פעיל בשלטון הקומוניסטי (למרות שבעצמו לא היה קומוניסט). לאחר גפילת המשטר

סמלי ההוצאה בבודפשט (מימין) ובתל-אביב (משמאל)

בספרונים יצאה לאור בהונגריה כבר קודם לכן, אבל ההוצאה של פרגו היתה הראשונה שניסתה לשווק ספרות "טובה יותר", כהגדרת האחים פרגו, במתכונת ובמחיר של ספרות פופולרית (לא־אקדמית). מיקלוש פרגו רצה להוכיח שאפשר, כהגדרתם, "למת ספרות טובה גם במחיר של ספרות פופולרית, וזוהי"⁹.

במלאכת ההוצאה לאור עסקו מיקלוש פרגו ובנו הצעיר אישטוואן (ישראל) פרגו, כאשר האח הבכור אנדראש (אברהם) פרגו והאם מסייעים להם.¹⁰ כאשר ההוצאה קנתה לה שם, ורמו אל משרד ההוצאה בבודפשט כתבי יד של סיפורים מכל רחבי הונגריה,¹¹ שנשלחו על ידי סופרים חובבים, אבל במשך השנים הצטרפו רק כשלושה־ארבעה סופרים חדשים אל הקבוצה המקורית של הכותבים. הסיבה לכך היתה שרוב הסיפורים, כהגדרת האחים פרגו, "לא היו מספיק טובים".¹² ההוצאה עצמה לא פנתה לקוראים בבקשה לשלוח סיפורים – הדבר נעשה ביוזמת הכותבים, אבל כל הסיפורים שנשלחו נבדקו. כמות הסיפורים שנשלחו להוצאה היתה כה גדולה, עד שכל איבעת בני המשפחה היו צריכים לעסוק בקריאתם כדי לברור אותם. הסיפורים שלדעת האחים או האם היו מתאימים, נמסרו למיקלוש פרגו שהיה הפוסק האחרון והוא שהחליט אם יצאו לאור וכאמור, רק מעט מאוד מהסיפורים שנשלחו על ידי הקוראים התפרסמו, וההוצאה המשיכה להתבסס על הסופרים הקבועים.

הסיפורים שלא התקבלו למירסום הוחזרו לכותבים, כשאליהם מצורף מכתב המסביר שהסיפור לא מתאים לקריטריונים המיוחדים של ההוצאה. לדברי אברהם פרגו, המשפחה מצאה נוסח "מעודן" שבו השתמשה, כדי לא למגוע ברגשות הכותבים שסיפוריהם נדחו.

בשנת 1939-1940 שהה מיקלוש פרגו בארץ־ישראל (ראו להלן). ההוצאה בהונגריה המשיכה לפעול, כשהיא מגוהלת על ידי אשתו ואָהיו של מיקלוש פרגו. בתפקיד העורך הספרותי שימש באופן זמני מרטון לובאסי (Lovász), אחד הסופרים שכתבו עבור ההוצאה. מיקלוש פרגו המשיך לנהל בפועל את ההוצאה בהונגריה לאחר שובו אליה ב־1940. למראית עין, הוצג נוצרי בשם דֶנֶש קובאֶץ' (Kovács Dénes) כעורך ההוצאה, מכיוון שבאותה תקופה הוצרו צעדי היהודים בעקבות החוקים החדשים שהגבילו את תעסוקת

הסיפורים הראשונים שפורסמו על ידי ההוצאה בהונגריה היו סיפורים שתורגמו להונגרית מגרמנית (סיפורים אלה יצאו לאור כנראה כאוסטריה).⁹ מתוך 10 מחברי הסיפורים הראשונים הם בעלי שמות גרמנים, וכן סקנדינבים ואנגלו־סכסים (שסיפוריהם תורגמו לגרמנית). הסיפור ההונגרי המקורי הראשון שפורסם על ידי ההוצאה הופיע בספרון מס' 9, ומספרון מס' 11 ואילך התבססה ההוצאה בהונגריה על סופרים הונגרים בלבד.

מיקלוש פרגו פנה לסופרים הונגרים, רובם ידועים, וביקש מהם סיפורים להוצאה החדשה שהקים. הסיבה העיקרית להיענותם של הסופרים ההונגרים למנייתו של פרגו לכתוב עבור ההוצאה היתה כלכלית. סופרים אלה קיבלו תשלום גבוה במושגים של אז. התשלום נעשה במוזמן לאחר מסירת כתב היד, וחלק מהסופרים קיבלו מיקדמות על חשבון הסיפורים שכתבו.⁶ סופרים אלה נהנו גם מחופש כתיבה – הם לא קיבלו הנחיות ממיקלוש פרגו, וכתבו על כל נושא שרצו (אם כי יש להניח שהיתה הגבלה על היקף הסיפורים). בשנים הנאות נוספו סופרים מועטים, מבין קהל הקוראים של הספרונים, אל קבוצת הכותבים המקורית (ראו להלן).

היקף הספרונים בהונגריה היה 64 עמודים, בפורמט של 11x15 ס"מ. היקף זה נשאר בעינו במשך רוב זמן פעולת ההוצאה, כולל בעת מלחמת העולם השנייה, ורק לקראת סוף דרכה של ההוצאה בהונגריה צומצם ל־32 עמודים (השוו להלן היקף החוברות שיצאו לאור בארץ ישראל).

הספרונים נדפסו בכ־15,000 עד 20,000 עותקים, הופצו בכל רחבי הונגריה, ונראה שהגיעו גם אל הפריפריה הדוברת הונגרית מחוץ לגבולות הונגריה.⁷ הספרונים הופיעו בתחילה פעם בשבוע, ולאחר מכן פעמיים. מחירם היה אחיד: 10 פִּילֶר.⁸

לדברי האחים פרגו, הפופולריות של ספרוני ההוצאה היתה "מסוימת", כהגדרתם, ולא "רבה מאוד". הם סבורים שהסיבה לכך היא, שפרגו האב לא החליט על קו אחיד של ההוצאה. בעקבות זאת הופיעו בהוצאה סיפורים מסוגים שונים (סיפורים רומנטיים, סיפורי מתח, מערכונים), דבר שמונע לדעתם גיבוש של קהל קוראים קבוע (יש לציין שב[ארץ]־ישראל המשיכו האחים באותו קו במשך כל תקופת פעילותה של ההוצאה). לדברי האחים פרגו, הם היו הראשונים בהונגריה בסיגנון כזה של ספרות: ספרות פופולרית

היהודים.¹³ בנו של קובאץ' החזיק במשרה בכירה במשרד הפנים ההונגרי, דבר שסייע לאביו במגעיו עם השלטונות. לדברי האחים פרגו, קובאץ' למעשה "קיבל משכורת כמעט בעד שום דבר".

מאמר שהופיע בנובמבר 1939 בעיתון Magyar Újság ("מדינאר אויפגאנג" – "העתון ההונגרי"), תקף בחריפות את מיקלוש פרגו ואת הוצאת Világvárosi Regények, תוך נקיטת נימה אנטישמית ארסית, בהתאם לרוח התקופה, ועירוב של עובדות ובריות. המאמר נשא את הכותרת – A pesti aszfaltotl – Telavivig: Be kell tiltani a Világvárosi Regényeket – "מהאספלט (הרחוב) של (בודפשט) – עד תל-אביב: יש לאסור על וילאגוארושי רג'ניק". להלן כמה ציטוטים מתוך המאמר:

בגיליון הקודם של "מדינאר אויפגאנג" כתבנו באיזה תמכולות היהודים נוטלים להתחמק מהתקנות של החוק נגד היהודים, כשהם ממשיכים את עבודתם בחיי המסחר על ידי הסתתרות מאחורי גבם של הנוצרים. ובהמשך, אפשר לראות את התרמית סביב ה-Világvárosi Regények הקטנים והנחמדים. אנו רוצים להפגית את תשומת ליבם של הנוגעים בדבר לרומן הנחמד הקטן. וזהו רומנסיקה כזאת שכדאי לעסוק בה ביתר הרמבה. אנשי העתונות ההונגרים נלחמו לשווא עשרות שנים נגד העתונות הוולה והקלוקלת. למרות זאת, תמיד היתה אפשרות שהרחובות יתמלאו בסיפורים ב-10 קילו. העורך האחראי, למשל, של הסיפורים האלה, ד"ר קובאץ' דגש סניור, בן 82, האדון הוקן, האם באמת הוא העורך של סדרת הרומנים? אף אחד לא מאמין ברצינות, מפני שאולי פעמיים הוא היה במערכת. הבעלים של Világvárosi Regények הוא "ליטראריה בע"מ", שמאחוריו עומדים היהודי מיקלוש פרגו ומשפחתו. מיקלוש פרגו עובד את הארץ בחטיפות אחרי נפילת ה"קלמון" והשלטון הקומוניסטי בהנהגת קלן קץ. מאוחר יותר הוא חזר, וכרגע הוא חי בתל-אביב. לפני 8 חודשים, גם את הבנים שלו הוא הבריח מהארץ (ההונגריה), ומאז גם הם נמצאים בתל אביב [...]

כעת, מיקלוש פרגו, אשתו ואחיו. הם השולטים היהודים והם עושים מה שהם רוצים עם ה-Világvárosi Regények, ושולחים אלפי עותקים של ספרות רומנים הזאת לתל-אביב, כדי שליהודי הונגריה שברחו לשם יהיה מוזן ריתני בשפה ההונגרית [...]

אנו רוצים להפגית את תשומת לב הבנק הלאומי לכך שמיקלוש פרגו שולח אלפי רומנים לתל-אביב, מבלי שהבנק הלאומי יראה מטבע זה. אנו מבקשים מהנוגעים בדבר שיערכו הקרה בנוגע ל-Világvárosi Regények ולעניינים האפלים והמלוכלכים, ושייקחו בחזרה את הרשיון להוצאת העתון תוך האמן הקצר ביותר.¹⁴

למרות הקשיים, ההוצאה לאור בהונגריה המשיכה לפעול, עד שהחוקים המגבילים את פעילות היהודים והחרפת היחס ליהודים לא אפשרו לה יותר להמשיך בכך. את סוף מלחמת העולם השנייה, בחודשים האחרונים לפני הכיבוש הרוסי, בילה מיקלוש פרגו בפלוגת עבודה שעסקה בעבודות כפייה עבור הצבא הגרמני, יחד עם עוד סופרים ואינטלקטואלים, ועל הוצאת Világvárosi Regények בהונגריה הקיץ הקיץ.

"הרומן הזעיר" ב(ארץ)-ישראל

בשנת 1939 עלו מיקלוש פרגו ושני בניו¹⁵ לארץ ישראל, לאתר שהיה ברור להם, כדברי האחים פרגו, שעל רקע האנטישמיות הגוברת בהונגריה לא היה לנוער יהודי שום עתיד שם. מיקלוש פרגו הגיע ראשון לארץ-ישראל, עם אשרת תייר.¹⁶ שני הבנים הגיעו אחריו, באוניית מעפילים בלתי לגלית, ונחתו במאי 1939 ליד הוף אשקלון. מיקלוש פרגו עוד לבניו להקים את

אותה הגברת בשינוי אדרת (של השפה) – בבודפשט (למעלה), ולאחר כמה שנים בתל-אביב

הרומן החדש

של השבוע:

איש

טכסאס

המחיר 3.5 מיל

כרזה שכמותה חולקה לקיוסקים מדי שבוע, והמריצה את הקוראים לרכוש את "הרומן הזעיר"

ה'רומן הוועיר' חופיע בכל יום רביעי'

היועץ הספרותי: אביגדור המאירי

כל הזכויות שמורות
Copyright by the Harman Hazzair, 1989
מעטפה: מרז

ח.ד. תל אביב 4175 P.O.B.

קבוצת האומץ חוקרי דפוס, ארץ, רחוב הרצל 9 תל אביב

השער הפנימי בחוברות הראשונות. אביגדור המאירי מוצג כ"יועץ ספרותי"

עיקריה של עמדה זו הובעו כבר על ידי המאירי שנים אחדות קודם לכן, במכתב שכתב ב-1931 לשלמה גלפר (בן-ישראל) ושפורסם בהקדמה לחוברת הראשונה שהופיעה בספריית "הבלש"¹⁹. הסיבה השנייה להצטרפותו של אביגדור המאירי להוצאת "הרומן הוועיר" היתה כלכלית. מצבו הכלכלי של המאירי, כמו של רבים באותה תקופה, היה גרוע ביותר,²⁰ והמישרה שהוצעה אפשרה לו לשפר את מצבו הכלכלי. המכתבים והפתקים הרבים שהמאירי השאיר לישראל פרגו, מגלים גם פרטים על מצבו הכלכלי ועל ההיבט הכלכלי של עבודתו עבור ההוצאה, להלן שתי דוגמאות:

פרגו היקר

אני מבקש, תן לאשתי 2.50. אני חשבתי שזה יהיה פחות מגליון וזה יצא הרבה יותר מגליון. אתה לא אשם שהייתי "פראיר", אבל אתה צריך להכיר בזה שבמחיר נמוך כזה אני לא יכול לעבוד.
שלום, אביגדור, 12.2.1946.

אדוני, פרגו היקר

אני מקווה שאין בכוונתו של פישקה (=ישראל פרגו) להודיע מההוצאה כי²¹ את שתי הלירות (מהומי קרימה של עשר לירות). לא פחות משש פעמים גרתי את רגלי למעלה אל המשרד הגנינומי. בודישת שלום, אביגדור, 11.6.1948.

בתחילת דרכה של ההוצאה בארץ ישראל, שימש המאירי כעורך וסייע לאחים פרגו במתן הוות דעת על מתרגמים ובבדיקת תרגומים. בפועל, שימש המאירי כעורך רק תקופה קצרה. בתחילה, האחים פרגו היו תלויים באביגדור המאירי, שכן לא ידעו עברית. לאחר שלמדו עברית ויכלו לקרוא את

הוצאת "הרומן הוועיר" בארץ ישראל, חזר להונגריה ב-1940 כדי להיות במחיצת אשתו שנשארה שם, ועלה שוב לארץ ישראל ב-1947, בגפר, לאחר שאשתו נפטרה.

לפני שעזבו את הונגריה, ארוז בני משפחת פרגו בתוך ארגון, עותקים מכל ספרוני ההוצאה שיצאו לאור עד אז, יחד עם חלק מהגלופות ששימשו להדפסת העטיפות, ושלחו אותם בדואר לארץ ישראל, כדיעה ברורה שהם ישתדלו להוציא לאור את החוברות בארץ אם הדבר יתאפשר להם. כל זאת מבלי שלמיקלוש פרגו ולשני בניו היה שמץ של מושג על מצב הספרות הלא-קאנונית (או על מצב הספרות בכלל) בארץ-ישראל ועל גודל השוק, או, כדברי ישראל פרגו, על "קוטן השוק", כאשר הגיעו לארץ, אף לא היה ברור להם אם יממשו את התוכנית הזאת.

בארץ יצרה משפחת פרגו קשר עם הסופר והמשורר יוצא הונגריה אביגדור המאירי, שעליו שמעה עוד לפני שבאה לארץ ישראל. המשפחה הציעה לו להיות עורך ההוצאה העברית של הספרונים ההונגריים, שהיתה עתידה להיקרא "הרומן הוועיר" (שם זה הוצע למשפחת פרגו על ידי צבי ברמאיר, משורר יוצא הונגריה שכתב עברית). אביגדור המאירי, שלא ידע עד אז על פעילות ההוצאה בהונגריה, הגיב בהתלהבות ונענה להצעה.

אביגדור המאירי ו"הרומן הוועיר"

אביגדור המאירי נענה להצעה להיות עורך "הרומן הוועיר" משתי סיבות, אידיאולוגיות וכלכליות.

המאירי התלהב מעצם הרעיון להוציא לאור בעברית את הספרונים ההונגריים. את עמדתו האידיאולוגית לגבי הוצאה לאור של ספרות פופולרית (לא-קאנונית) בעברית ביטא בהקדמה שהופיעה בחוברת הראשונה של הוצאת "הרומן הוועיר", "לא קל למות" מאת י. רָטְנוּ:

הוצאה חדשה זאת: "הרומן הוועיר" – החומר הספרותי שלה ידוע לי. מגמתה: להוציא לאור רומנים קטנים אך שלמים; כהדגשת ההבדל בינן לבין ה"סיפורי" לא סיפור גדול, כי אם רומן קטן – במעוף סגנונו, ביריעתו הרחבה, בשלמות היקף גודלם של משתתפי העלילה – וכל זה בולט מאוד ובצורת-סעם.

העיקר הוא אחד שהוא שנים: סיפור מעשה דרמטי בעל עלילה מרתקת וסיפורת יפה במוכנו האירופי. "הרומן הוועיר" מראה, שכדי שהרומן יהיה מרתק, לא מן ההכרח הוא, שיהיה ספרות פיגול, שונד,¹⁷ ושלא כל ספרות פלילית או הרפתקנית שונד היא.

התכנית היא רבגונית, לפי נושאי הרומנים וסגנוני מחבריהם השונים באופיים ובתכונותיהם. בעיות-חברה, פלילה הרפתקאות – בהווי נפשות שונים; בצורה ובתוכן עליו או עגום. מקראה מאלפת ושונה לכל נפש אסתטית. המו"ל משיכנע שיספק אף את דרישת הנקדנים שבקוראים; ומובן שמקווה הוא כי גם הסופרים העבריים יתנו לו מפרי רוחם במתכונות הדרושה לתוכנית ההוצאה. (רו"זי), על העטיפה האחרית; ההדגשות במקור.¹⁸

כאשר הוצאת "הרומן הוועיר" החלה להוציא לאור את החוברות במהדורה שנייה (ראו להלן), היא תזרה והדפיסה את דברי המאירי על העטיפה האחרית של החוברת הראשונה במהדורתה השנייה, והוסיפה את הדברים הבאים:

שורות אלה נכתבו לפני עשר שנים, כהופיע "הרומן הוועיר" הראשון. על ידי מר אביגדור המאירי, שהיה אז היועץ הספרותי של הוצאתנו – ואת נכונות דבריו מוכיחה הופעת מהדורה שנייה זו. המו"ל (רו"זי), על העטיפה האחרית; ההדגשות במקור.

הטופיעות זה ארבע שנים כל שבוע בלי הפסקה, שלחו מדי שבוע לכל האינסטאנציות הרשמיות. ההוצאה הפופולארית הזאת היא בעלת רמה ומחירה היה שווה לכל נפש. התובע מטעם המפקח על התעשיות הקלות מר מלחי אף הוא תורה, שבגלל טעות הממונים עליו הועברה אותה הבקשות לרשיון של הנאשמים לאינסטאנציה בלתי מוסמכת. על שתי האשמות נידונו הנאשמים ל-8 לאיי קנס כל אחד וכן השופט בפסק הדין המנומק אומר: "בית המשפט סבור, שלתועלת הציבור המעוניין בספרות הנידונה ולתועלת הסופרים שיטפלו בעריכת הומר הספרותי ובתרגומו, רצוי להתזיר את הגייר לבעליהם, לאחר שיטלאו את הדרישות של החוק ביחס לרשיון וכו'".²⁴

חבורת "הרומן הועיר" הכילו בתחילה 64 עמודים, כמו הספרונים בהונגריה, באותו פורמט (15x11 ס"מ). העטיפה נדפסה בשני צבעים, בתחילה אדום-שחור (כמו בהונגריה), ואחר כך גם בצירופים של צבעים אחרים (בעיקר ירוק-שחור). הגלופות שהובאו מהונגריה שימשו לעטיפות של ההוצאה העברית, אם כי לא תמיד שימשה הגלופה של החבורת ההונגרית לעטיפה של החוברת המקבילה בעברית, בגלל כותרות בהונגרית שהופיעו על התמונה עצמה. מאוחר יותר, השתמשו האחים פרגו בגלופות שהכילו תמונות של כוכבי סרטי קולנוע, שאותן קיבלו בארץ מחברות סרטים. פרטים על התמונה שבעטיפה הופיעו בסוף החוברת. על הכנת העטיפות ועיצובן הגרפי הופקד אברהם פרגו, שהחל במלאכה זו עוד בהונגריה.

מכיוון שתרגום עברי של טקסט הונגרי מכיל פחות סימני דפוס ולפיכך קצו יותר, הופיע בתחילה סיפור בהמשכים בעמודים האחרונים של החוברת, כדי למלא את 64 העמודים.²⁵ הסיפור בהמשכים החל להופיע מהחוברת השנייה. לפני הסיפור נוספה הקדמה המסבירה לקוראים את הסיבה לפרסום הסיפור בהמשכים:

מכיון שהומר העברי תופס פחות מקום, מאשר המקורי, לפיכך ניתן יהו עם הרומן השלם גם רומן זעיר שני בהמשכים, שיבואו תמיד אחרי הרומן העיקרי של הספר. ותחלת הרומן שבהמשכים באה כאן. והמשכו יבוא אחרי הרומן השלם של השבוע הבא. (רו"ד 2, 57).

בחוברות הבאות, הופיע תקציר של המשכי הסיפור שפורסמו עד אותה חוברת, וכאשר הסיפור המתורגם תפס בכל זאת את מלוא המקום בחוברת, נדחה המשך הסיפור לחוברת הבאה.

בגלל הקשיים באספקת הנייר בעת מלחמת העולם השנייה, נאלצה ההוצאה לצמצם את היקף החוברות, בתחילה ל-48 עמודים ואחר כך ל-32 עמודים, היקף שנשאר בעינו לאורך כל זמן פעילותה של ההוצאה. צימצום היקף החוברות גרם לשינויים בעיצוב הטקסט, כדי לחסוך מקום, צומצם הטקסט באמצעים טכניים (כגון איחוד שורות ועימוד צפוף יותר). כמו כן, עשו האחים פרגו קיצורים בטקסט ההונגרי שנמסר לתרגום, לאחר שמתוך הניסיון שרכשו יכלו לחשב איזה חלק של הטקסט ההונגרי ייכנס לחוברת העברית וידעו כמה צריך למחוק. עבודה זאת הוגדרה על ידם כ"אכזרית ומכאיבה לפעמים". צימצום היקף החוברת גרם גם לביטול הופעתו של הסיפור בהמשכים.

המעבר ל"הקולמוס"

בשנת 1952 הוחלף השם שהופיע על החוברות מ"הרומן הועיר" ל"הקולמוס" (השם הופיע על העטיפה בניקוד ובכתיב חסר; להלן הוא יופיע בכתיב מלא). הדבר תמוה לכאורה, מכיוון שלא נהוג להחליף שם שזכה למוניטין ולהצלחה,

התברור שהוציאו לאור, הם הגיעו למסקנה שהמאירי לא מתאים לקו העריכה שקבעו עבור ההוצאה: האחים רצו שלשון התרגום תהיה פשוטה וקרובה ככל האפשר לעברית המדוברת, ואילו לשונו של המאירי היתה, לדעתם, גבוהה מדי. כמו כן, האחים ורשו שהטקסטים יתורגמו במלואם וללא השמטות (ראו להלן), ונראה להם שהמאירי לא הקפיד על כך במידה מספקת בתרגומים שבדק. בסופו של דבר, את מלאכת העריכה נטל על עצמו ישראל פרגו, אבל שמו של המאירי המשיך עדיין להופיע בחוברות. תוארו עבר שניים אחדים: בחוברת מס' 2 מצויין "מוגה בידי אביגדור המאירי". מחוברת מס' 3 ואילך מצויין "היועץ הספרותי: אביגדור המאירי", ובכמה חוברות שהופיעו מאוחר יותר מצויין "העורך: אביגדור המאירי". הסיבה לשימוש בשמו של אביגדור המאירי היתה העובדה שהוא היה ידוע או ביישוב היהודי. האחים פרגו קיוו ששם זה ייתן לגיטימציה לחוברות,²² יועיל להוצאה וייתן לה, כהגדרתם, "כרטיס כניסה לסלונים". בפועל, המאירי לא שימש עוד כעורך או כיועץ ספרותי, אבל המשיך לקבל שכר תמורת השימוש בשמו. המאירי הסכים להסדר זה, ככל הנראה מאותן סיבות שבגללן הסכים מלכתחילה לקבל על עצמו את תפקיד העורך. האחים פרגו השוו את ההסדר עם המאירי לזה שנעשה עם ד"ש קובאץ' בהונגריה, שכן שניהם קיבלו שכר בעיקר תמורת השימוש בשמם.

בציבור (בארץ-ישראל אכן נוצר הרושם שאביגדור המאירי היה העורך בפועל של החוברות "הרומן הועיר". הציטוט הבא משקף רושם זה:

אביגדור המאירי, נפש סוערת ותומיה, הקים את ספריית-הבלש, שגיבורה היה דוד תדהר וגיבורה האמיתי היה תל-אביב הקסנה, מטרופולין לחוף הים-התיכון. אבל מה שהוא באמת נתן לנו, היה הוצאת "הרומן הועיר".²³

הדפסת החוברות, עיצובן והיקפן

הדפסת החוברות נעשתה על ידי האחים פרגו (שלמדו את מקצוע הדפוס בבית ספר מקצועי בווינה) בעצמם: הם היו מומינים סידור של הטקסט בבית דפוס, ובאותו מקום שכרו מכונת הדפסה וביצעו בעצמם את עבודות העימוד וההדפסה. על ידי כך הצליחו להוזיל את עלויות ההוצאה לאור. העטיפות הודפסו בנפרד, בבתי דפוס שונים מאלה שבהם הודפסו החוברות (בתי הדפוס נקבעו על פי הציוד ועל פי התאמתם למטרת ההדפסה). במשך השנים, התחלפו בתי הדפוס שבהם הודפסו החוברות והעטיפות, אבל ההסדר לפיו האחים ממשיכים בעצמם לעמוד ולהדפיס את החוברות המשיך לפעול במשך כל זמן פעילותה של ההוצאה.

כמהלך מלחמת העולם השנייה נוצר מחסור בנייר, והשלטונות הטילו הגבלות על הקצבת נייר. כתוצאה מכך, פרה מסתר בנייר בשוק השחור, והאחים פרגו נאלצו לרכוש נייר בשוק זה, וכור להם שהם נהגו לקנות נייר אצל סוחר שהיה מבריה נייר בתוך ארון שהעמים על עגלה, ומוביל אותו בסתר לבתי דפוס. לעיתים הם סתבו בעצמם חבילות נייר על גבם. האחים פרגו אף הועמדו למשפט על שנמצא ברשותם נייר "שחור":

שלשום הועמדו לדין בפני השופט ה"ר חשין שני האחים פאראגו, המוציאים לאור את "הרומן הועיר" באשמת חסנת נייר במקום שלא נוכר ברשיון וכאשמת ביצוע עבודות הדפסה בכמות של נייר העולה על 26 קילוגרם ובל רשיון. שני הנאשמים הודו באשמות וסניגורם עורך-הדין פולונסקי טען, שאין לדון על הענין כעל מעשה של ספרות, באשר הנאשמים הם מוציאים לאור והחייקו את הנייר לצורך זה ולא לצורך מסחר. הם עמדו במגע מתמיד עם המפקח על התעשיות הקלות ואת הוצאותיהם,

לכן
ברת
עיר
היה
כלי
טיס
שתי
יצא
הכיר
הרדי
פחות
אחים
שימש
יגדור
א את

גליון זה, מס' 1/501, פותח את מהצית האלף השניה של סדרתנו והוא גם הראשון המופיע בשם "הקולמוס" כתמו לקורא מדורים נוספים של מידון ואינפורמציה. בתחילה השבנו להגדיל גם את המתכונת, אבל מצב האספקה בנייד מנע זאת מאתנו, אלא אם כן נעלה את המחיר בשעור ניכר – דבר הנוגד עקרוננו.

השנים בהן יצאו לאור חמש מאות הגליונות הראשונים היו סוגות מארעות כבדי משקל – מהם ענומים, מהם עשורי תהילה; מכל-מקום חסרות היו מי שלום ושלווה. הננו מקווים כי לגליון ה-500 של "הקולמוס" נגיע הך תקופה של בניה ושל יציאה למרחב. (ק"1/501).

על העטיפה של החוברת הראשונה התנוסס השם "הקולמוס", יחד עם הסמל המוכר של "הרומן הזעיר" בתוספת הכתובת "הוצאת": "הוצאת הרומן הזעיר". כמו כן, הופיעה על העטיפה ההגדרה החדשה של החוברת: "השבועון לספור הקצר ולפרפראות". הגדרה זו הופיעה גם בצידה הפנימי של העטיפה (עמ' 2): "כל הנכונות שמורות אצל 'הקולמוס', שבועון לספור הקצר ולפרפראות". שלושה פריטים אלה ("הוצאת הרומן הזעיר", "הקולמוס", ו"השבועון לספור הקצר ולפרפראות"), המשיכו מעתה להופיע על עטיפת החוברות, כאשר "הרומן הזעיר" הופך גם לשמה של ההוצאה המוציאה לאור את "הקולמוס" (מונח זה המשיך להופיע בתוך החוברות גם בהגדרה של הסיפור הכליל בהן). אין ספק שהשימוש בשם "הרומן הזעיר" כשם ההוצאה נעשה כדי לשמור על המשכיות ועל הקהל הקבוע של הקוראים הוותיקים. למעשה, ההוצאה שמרה על קשר רציף עם השם "הרומן הזעיר" גם באמצעים גרפיים, כך שלציבור היה ברור כל הזמן שמדובר באותה הוצאה ובאותו ז'אנר. כמו כן, התואר "זעיר" הוטמע אצל הקוראים גם בעזרת המונח החדש "צחוק זעיר", ששימש ככותרת לקריקטורות ובדיחות.

הוברות "הרומן הזעיר" נוספרו מתחילת הוצאתן במיספור שוטף (כפי שנעשה בהונגריה). מספר החוברת האחרונה שיצאה לאור כ"הרומן הזעיר" היה 500. עד אז יצאו לאור חלק מהחוברות הישנות במהדורה שנייה. הוברות אלה נשאו אותו מספר של המהדורה הראשונה, ואף אותה עטיפה (בתוספת הכיתוב "מהדורה שנייה"). פירושו של דבר, ש-500 החוברות הראשונות היו מורכבות מ-500 כותרים שונים.

החוברת ה-501 היתה החוברת הראשונה בהוצאת "הקולמוס". מכאן ואילך, יצאו לאור לסדרות חוברות אחת חדשה ומהדורה שנייה של חוברת ישנה, והשתנתה שיטת המיספור: הוברות במהדורה שנייה התוספו למיספור השוטף של "הקולמוס", אם כי בנוסף לכך צויין גם המספר המקורי של החוברת במהדורתה הראשונה.

תפוצת "הרומן הזעיר"

החוברות הראשונות בהוצאת "הרומן הזעיר" נדפסו בכ-3000 עותקים. בתחילת מלחמת העולם השנייה ירדה הכמות המודפסת עד למינימום של 1400 חוברות, אבל כמות זו חזרה ועלתה כבר במהלך המלחמה. בתקופות מסוימות נדפסו כ-4000 עד 5000 חוברות (ואולי יותר).

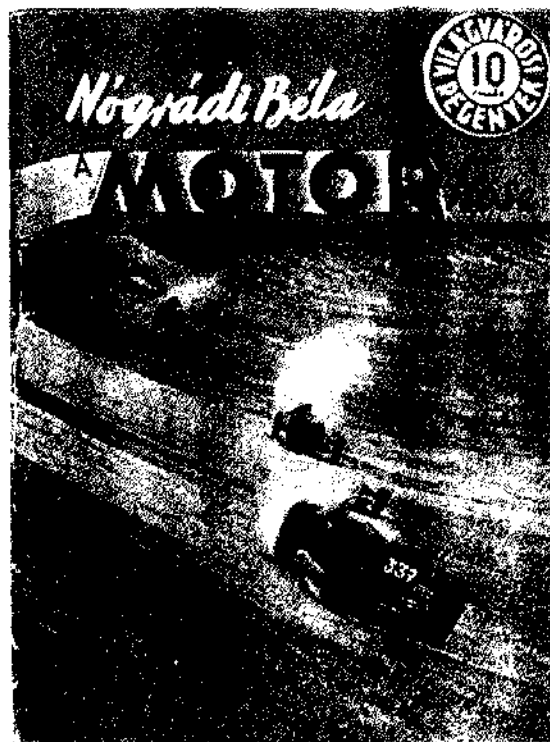
התפוצה בפועל היתה גבוהה הרבה יותר. ידוע שספרות לא-קאנונית עוברת בדרך כלל מיד ליד יותר מספרות קאנונית, וכתוצאה מכך לכל עותק יש קוראים רבים. העותקים עוברים ישירות מיד ליד, או באמצעות חנות (או קיוסק או דוכן) המאפשרת החזרת חוברות שניקנו ולקחת חוברות אחרות במקומן תמורת חלק ממחירן. למשל, המשורר חיים חפר (יליד 1925), מקוראי

החוברת הראשונה של "הקולמוס" – בימי המדינה. המחיר – 120 פרוטות

אבל לא ההוצאה היא שיוספה את התלפת השם, שנכתפה עליה. בתקופת ה"צנע" שוב היה בארץ מחסור בנייר, שגרם להטלת הגבלות על רכישת נייר. שבועונים הוכרו כוכאים לרכוש נייר, וכדי לקבל אישור לרכישת נייר (אישור שניתן על ידי משרד הפנים), נאלצה ההוצאה להפוך את החוברת שהוציאה לאור ל"שבועון". לדעת פקודי משרד הפנים, "הרומן הזעיר" לא היה מתאים כשם של שבועון, וכדי שההוצאה תוכל לקבל רשיון להוצאת שבועון, הוחלף שם החוברת ל"הקולמוס" (בעצתו של פקיד משרד הפנים). כמו כן, כדי שהחוברת אכן תיראה כשבועון, נדרשה ההוצאה לכלול בה מדורים קבועים. לכן נוספו לחוברת בדיחות, חידונים, אנקדוטות וכיו"ב (תשבצים ופרסומות הופיעו כבר קודם לכן). הוספת מדורים אלה נעשתה, כמובן, "כדי לצאת ידי חובה". בעקבות דרישת השלטונות. זוהי הסיבה להופעה הקבועה של בדיחה בתוך מסגרת כמרכז החוברת מאז החלפת השם ל"הקולמוס", ולא כדי "להפיג מעט את המתח הנוראי", כפי שנטען (בציניות?) אצל מרון.²⁶ היקף החוברת נשאר בעינו, ולשם הכללת החומר הנוסף, שנדרש על ידי משרד הפנים, נוצלו העמודים הפנימיים של העטיפה. כדי למנוע קיצוץ נוסף בסיפורים. ניצול זה נעשה החל מחוברת 1/501, החוברת הראשונה בסדרת "הקולמוס". עמודים אלה נכללו מעתה במיספור השוטף של החוברת.

ההוצאה בישרה לציבור הקוראים על המעבר לשם "הקולמוס", בפתח החוברת הראשונה שהופיעה תחת השם החדש, מבלי לפרט את הסיבות למעבר זה:

גלגלו של ספרון: בהונגריה (למטה מימין), בישראל - "הרומן הזעיר" (למעלה משמאל), "הקולמוס" (למטה משמאל), ושוב בהונגרית, תמורה 35 אגורות (למעלה מימין)

"הסדרה החדשה" - מערבון תמורת 27 וחצי גרוש

מחדש והכניס בהם קיצורים, כדי להתאימם להיקף זה. לאחר שנת 1966 (שנת המרד בהונגריה והגירת פליטים ממנה, ובעקבות זאת יצירת קהילות דוברות הונגרית בכמה ארצות במערב), יצאו חוברות בהונגרית מהארץ לשווייצריה, ארצות הברית, קנדה וניצנצולה.²⁹

במהלך שנות פעילות ההוצאה, עשו האחים פרגו ניסיונות להוציא לאור את חוברות ההוצאה בתרגומים לשפות שונות. בשנות ה-50, יצאו לאור בארץ כמה עשרות חוברות בדומנית (חוברות אלה תורגמו לרומנית מעברית, מכיוון שהאחים פרגו לא מצאו מתרגמים מתאימים מהונגרית לרומנית!), כאשר צבא אנדרס היה בארץ. הוציאו האחים פרגו חוברות אחדות כפולנית.³⁰ חוברות ספורות יצאו לאור בגרמנית (לא ברור באיזו שנה), והוצאתן נפסקה משום שלא זכו להצלחה. האחים פרגו עסקו גם בהכנה של חוברות להוצאה לאור באנגלית (עבור חיילי הצבא הבריטי). חוברת אחת או שתיים כבר תורגמו לאנגלית, אבל לא יצאו לאור (האחים פרגו לא זכרו את השנה ואת הסיבה שבגללה החוברות לא יצאו לאור). כמו כן, האחים עשו הכנות להוצאה לאור של חוברות בערבית. בשנת 1947 הם קיימו קשר עם עתונאי ערבי דובר עברית שעבד בעיתון היפואי "אל-דפאע", ושהיה אמור לתרגם את החוברות מעברית לערבית. האחים אף ביקרו בכמה בתי דפוס ערביים ביפו כדי לסכם את הפרטים הטכניים של ההוצאה לאור בערבית. בגלל תחילת פעולות האיבה בין יהודים וערבים בארץ-ישראל ופרוץ מלחמת העצמאות, לא יצא עניין זה אל הפועל (וההחמצה תודמנות למה שהיה יכול אולי להתפתח למגע בין ספרות בעברית וספרות ערבית בארץ).

"הרומן הזעיר", סיפר לי שהוא נהג לקנות חוברות "הרומן הזעיר" בקיוסק ברחוב אלנבי, ולקיוסק זה הוא היה מחזיר חוברות שקנה ולוקח אחרות במקומן תמורת מוצאת ממחירן.

עיקר התפוצה היה, ללא ספק, במעבר מיד ליד. על מקרה יוצא דופן של תפוצת החוברות סיפרה לי גבי' חנה דישון מירושלים, שבנעוריה גמנתה עם קוראי "הרומן הזעיר". בכיתה שבה למדה, התארגנה אגודה שבה היו מאוגדים כמה מבני הכיתה, והיא כיניהם (נדמה לה שהאגודה נקראה "אגודת הרומן הזעיר"). כל שבוע, היה אחד מחברי האגודה חייב לקנות חוברת "הרומן הזעיר", על פי תור שנקבע, והחוברת היתה עוברת מיד ליד בתוך האגודה. קהל הקוראים של חוברות "הרומן הזעיר" היה מגוון. רבים מהם היו תלמידי בתי ספר בגילאים שונים. כמה מקוראי החוברות סיפרו לי שהם נהגו לעיתים קרובות לקרוא את החוברות בכיתה, "מתחת לשולחן" או כשהן מוסתרות בין דפי ספר לימוד או ספר קריאה "רציני" (האחים פרגו עצמם סיפרו לי שהם שמעו על תקריות בין תלמידים ומורים שגילו חוברות בהוצאת "הרומן הזעיר" על ברכי התלמידים). החוברות "הפנינו נוכחות" בדוכני העיתונים, על ברכי אנשים באוטובוסים, ובתרמילי חיילים. האחים פרגו אף הכירו אישית כמה אנשים ידועים שהיו מקוראי "הרומן הזעיר", ביניהם רבנים. "רומן זעיר" נזכר גם בשירו של חיים חפר, "האהבה":

- יוסקה!
- בתניה
- אהבתין...
- איך שום כך כקר לשיר...
- מה אתך?
- אני הולך צקשו לקרא, רומן זעיר...²⁷

מחיר החוברות עמד בתחילה על 10 מיל, והוזק מעמד עד חוברת מס' 119 שיצאה לאור ב' 1941. החל מחוברת מס' 120 הועלה המחיר ל-15 מיל, ומאז המשך לעלות בהתאם לנסיבות הכלכליות ולהוצאות הכספיות הכרוכות בהפעלת ההוצאה. לעיתים הודבק מחיר חדש ומעודכן על עטיפות שהיו כבר מודפסות, המחיר הופיע בתוך עיגול שהיה הסמל המסחרי של "הרומן הזעיר" (ולאחר מכן של "הקולמוס"). סמל מסחרי זה היה "גידור" של הסמל המסחרי שהיה קיים עוד בהונגריה (הסמל המקורי עיצב בהונגריה על ידי גרפיקאי שעבד עם משפחת פרגו), והפך בישראל לאחד ממסמני האיגור.

תחומי פעילות נוספים של הוצאת "הרומן הזעיר", והמשכיה

פעילות בשפות אחרות

משנת 1950 בערך הוציא לאור מיקלוש פרגו מחדש, בישראל, את החוברות ההונגריות. הוצאתן נמשכה עד שנת 1972, חודשים אחדים לאחר מותו של מיקלוש פרגו (בהוצאה לאור של החוברות האחרונות סיפל אברהם פרגו). ההוצאה ההונגרית בישראל נקראה כמו בהונגריה (Világvárosi Regények). צורת העטיפה היתה אחידה וללא ציורים, מלבד חוברות ספורות שעל עטיפותיהן הופיעו ציורים של אהרון אקדי.²⁵ היקף החוברות בהונגרית שיצאו לאור בישראל היה 32 עמודים, ומיקלוש פרגו ערך את הסיפורים

סדרות אחרות בהוצאת "הרומן הועיר"

כמהלך השנים, בניסיון לשמור על מעמדה של ההוצאה ועל המשך פעילותה, עשו האחים פרגו ניסיונות נוספים להוציא לאור חוברות נוספות מלבד אלה של "הרומן הועיר"/"הקולמוס".

בסוף שנות ה-50 כאשר, מהד, החלה לרדת תפוצת הוברות "הרומן הועיר", ומאידך גבר הביקוש למערבונים, החליטו האחים פרגו להוציא לאור סדרת מערבונים נפרדת, שנקראה "הסדרה החדשה". סיבה נוספת שהשפיעה על החלטה זו היתה סיפורי מערבונים שאותרו על ידי האחים פרגו ושהיקפם עלה במידה רבה על היקף הוברות "הרומן הועיר"; האחים החליטו שמוטב להוציאם לאור מבלי לערוך בהם קיצוצים נרחבים. פורמט חוברות אלה היה כפול מזה של הוברות "הרומן הועיר", אם כי היקף הטקסט לא היה כפול (הטקסט סודר בשני טורים, בדרך כלל בעמוד מרווח). הוברות יצאו לאור בתחילה פעם בשבועיים, ובתקופה של שיא הביקוש פעם בשבוע.³¹ בסך הכל יצאו לאור 89 חוברות בסדרה זו. הצלחתה של הסדרה גררה חיקויים רבים (ראו להלן).

עיצוב העטיפה של שתי הוברות הראשונות לא הראה על שום קשר בין ובין הוצאת "הרומן הועיר" או "הקולמוס". הדבר היהוד שהצביע על קשר כזה, היה הכיתוב "הוצאת הרומן הועיר", שהופיע בעמוד האחרון של הוברת ("ס"ח:1; ס"ח:2). החל מהחוברת השלישית, הופיעו שני פריטים שהצביעו על קשר בין "הסדרה החדשה" ובין "הרומן הועיר" ו"הקולמוס": על העטיפה הקדמית הופיע הכיתוב "הסדרה החדשה" בצורת עיגול, שבמרכזו מהיר הוברת, בעיצוב זהה לעיצוב העיגול המוכר מחוברות "הרומן הועיר" ו"הקולמוס". על העטיפה האחורית הופיע טקסט בתוך מסגרת שבעת ובעונה אחת הצביע על הקשר בין שתי הוברות, והיווה פרטומת ל"הקולמוס" שהוגדר כ"אחיו הקטן אך הוותיק של 'הסדרה החדשה'".

רצונך בעיד סיפורים נהדרים, בנויים כל אחד על רקע אחר? על נושאים שונים? על בעיות וסיבוכים אנושיים משונים? תמצא אותם בסדרת "הקולמוס", הוא אחיו הקטן אך הוותיק של "הסדרה החדשה"; מופיע בכל יום די (מזה 18 שנה) במחיר השווה לכל נפש – 20 גרוש. (ס"ח:3).

בנוסף לטקסט, בתוך המסגרת, הופיעה גם קדיקטורה שהמסר הכלול בה נועד להראות את העניין הרב שהוברות אלה מעוררות אצל הקורא. מכאן ואילך, הופיעו על העטיפה האחורית של "הסדרה החדשה" טקסט וקדיקטורה שהדאו על הקשר בין "הסדרה החדשה" ו"הקולמוס" ועשו פרטומת ל"הקולמוס". פרטומת זו המשיכה לשבח את הוברות "הקולמוס" ולהגדירן כ"האח הקטן אך הוותיק", וכן תיארה את המסורת הארוכה שלהן והדגישה את מזיזן הנמוך. לדוגמה:

אל תקרא את "הקולמוס" בהיותך במספרה כי – מלבד השערות המיתיות אתה עלול לאבד גם און. "הקולמוס", אחיו הקטן-בדיקפו אך המבוגר-בשנותיו של "הסדרה החדשה", מברר, מאלף, ומשעשע את הקורא הישראלי זה 18 שנה. הוא יבדר, יאלף, וישעשע גם אותך – תמורת 20 גרוש בלבד. (ס"ח:5).

האחים פרגו עשו ניסיון להדור לשוק נוסף: נשים קוראות. אל פלה שוק זה כוונה סדרת "המעגל", סדרה של סיפורים רומנטיים. לדברי האחים פרגו, המודל שעמד לנגד עיניהם היה סדרה באנגלית שנקראה True Stories, סדרת "המעגל" לא זכתה להצלחה המיוקרת, והוצאתה לאור נפסקה אחרי חוברות

ספרות (כנראה 4) בלבד.

בסמוך להפסקת פעולתה של ההוצאה, עשו האחים פרגו ניסיון אחרון לקיים את הוצאתם, והוציאו לאור את "עלילות רפי צור". רפי צור היה דמות של ספורטאי ישראלי המתחרה בסדרת תחרויות ספורט, בכל סוגי הספורט, במטרה לזכות בפרס של המישים מיליון דולר ולהקים בכסף זה איצטדיון אולימפי בישראל. סיפורי הסדרה נכתבו בהונגרית – בישראל – על ידי אהרון אָבְדִי,³² ותורגמו לעברית על ידי אותם המתרגמים שתרגמו את הוברות "הרומן הועיר". היוזמה לכתיבת "עלילות רפי צור" היתה של האחים פרגו, הם זכרו מילדותם סדרת סיפורים דומה בהונגרית שנקראה "מיסטר הרקולס". גיבור הסדרה היה "הרקולס", ספורטאי שהתחרה בסדרה של תחרויות שנערכו בארצות הברית. האחים פרגו פנו אל אהרון אבדי והציעו לו לכתוב סדרה דומה על ספורטאי ישראלי. הם סיפרו לו את הקווים הכלליים של העלילה, ולפיהם הוא כתב את הסיפורים. גם עטיפת השער צויירה על ידי אבדי. זה היה הניסיון השני של האחים פרגו להגיש לקהל הקוראים הישראלי ספרות פסבדו-מקורית. על הוברות אמנם לא צוין שם המחבר, אבל ציבור הקוראים היה אמור להסיק בעצמו שהן נכתבו בעברית ועל פסבדו-מקור בהוצאת "הרומן הועיר" (ראו להלן). "עלילות רפי צור" וכו הצלחה מוגבלת, והוצאתן נפסקה אחרי כ־20 חוברות.

מתחים ומחקים

הצלחת הוצאת "הרומן הועיר" עודדה גורמים אחרים לנסות את כוחם בהוצאה לאור של ספרות לא-קאנונית. חלק מגורמים אלה ניסו לחקות את הפורמט של חוברות "הרומן הועיר". האחים פרגו הבחינו בנסיגות אלה, וניסו להילחם בהם על ידי הזרת הקוראים מעל דפי הוברות שבהוצאת "הרומן הועיר". להלן כמה דוגמאות:

היריבו! לאחונה מופיעים פרסומים שונים המשווים בחיזוניהם ל"הקולמוס". (ק"180).

בזמן האחרון הוצף השוק בהוצאות-רומנים לאין-ספור. ביניהן ירודות איכות ועניין. כדי לחסוך מעצמך אכזבה, ראה קודם-קנייתך אם מודפסת בהוברת השורת "הוצאת הרומן הועיר".

בהוצאת "הרומן הועיר" מופיעים רק "הקולמוס" ו"הסדרה החדשה". (ק"362 [170:213]).

אל תבזבו כסף לרומנים ירודי איכות ועניין; קנה בקביעות את חוברותינו, ותהיה סמוך ובטוח שתמורת כסף תקבל בידור ספרותי ראוי לשמו. (ק"395).

סביר להניח שהיקוי הפורמט של "הרומן הועיר" נועד למשוך את קוראי "הרומן הועיר", אולי גם במטרה שיחשבו את התיקוי למקור. אבל, סביר לא פחות להניח שהיה כאן, לפחות בהלק מהמקרים, גם ניסיון לחקות את המודל שנקבע על ידי הוצאת "הרומן הועיר" ולהשתמש בתוויות שמוסדו על ידה כתוויות המסמנות את הסוג הזה של ספרות. עובדה היא שהוברות של הוצאות מתחרות המשיכו להיראות דומות לחוברות שבהוצאת "הרומן הועיר", גם לאחר שזו הפסיקה את פעולתה ולא התחרתה עוד במתחריה.

במשך השנים, המונח "רומן ועיר" הפך להיות כינוי לרומן או לסיפור לא-קאנוני, בדרך כלל בפורמט ובהיקף של חוברת, והתואר "ועיר" הפך להיות מסמן של ספרות כזאת. במונחים אלה נעשה שימוש עוד שנים רבות לאחר הפסקת פעולתה של הוצאת "הרומן הועיר". לדוגמה: "הרומן הועיר החדש" (תשכ"ח) – סיפורים רומנטיים שיצאו לאור בהוצאת "תמר", תל-אביב

(בקטלוג הספרייה הלאומית רשומות 4 חוברות בהוצאה זו, ובמחנן מצאתי בפועל 3 חוברות); "הרומן הזעיר החדש" (תשל"ח) – סיפורים רומנטיים, ללא שם הוצאה (בספרייה הלאומית נמצאות 6 חוברות כאלה); "הסדרה השבועית למערבונים זעירים" (בספרייה הלאומית נמצאות 12 חוברות כאלה).

שנים אחדות לאחר הפסקת פעילותה של הוצאת "הרומן הזעיר", וזו כמה מסיפוריה לתחייה מחודשת. בשנים 1966-1965 הופיעו בארץ ספרי כיס בהוצאת "חרמון", שהכילו סיפורים שהופיעו בעבר בהוצאת "הרומן הזעיר", כאשר כל ספר מכיל 3 סיפורים של "מחבר" אחד.³³ הטקסטים המצויים בספרים אלה זהים לאלה שהופיעו בהוצאת "הרומן הזעיר" (מלבד שמות הסיפורים ששוננו), ומסודרים בטכניקות של עימוד מרווח, כדי להגדיל את גפח הספר. יצאו לאור, כנראה, כתריסר עד תריסר וחצי ספרים כאלה. במהלך שנות ה-80 עדיין ניתן היה להשיגם מדי פעם בחנויות ספרים משומשים. באותה תקופה שבה יצאו לאור הספרים בהוצאת "חרמון", יצאו לאור כעשרים מערבונים בהוצאת "כוכב המערב" (השם המלא: "כוכב המערב", סדרת מערבונים גבחרים). מערבונים אלה יצאו לאור בפורמט של ספר כיס שהכיל 80 עמודים. כל ספר הכיל מערבון אחד שסודר בטכניקות של עימוד מרווח. גם במקרה זה, שמות המחברים והים לשמות המחברים שהופיעו בהוצאת "הרומן הזעיר" (כולל "הסדרה החדשה"). יש להניח שספרי "חרמון" ו"כוכב המערב" יצאו לאור על ידי אותו מו"ל, שכן פרט לסיגנון העיצוב הדומה של הספרים, מופיע אותו מספר תא דואר (2777, תל-אביב) בשתי סדרות הספרים, כתא הדואר של המו"ל, שתי סדרות הספרים יצאו לאור ללא ידיעתם וללא רשותם של האחים פרגו, שלא ידעו מי עמד מאחורי הוצאה זו. ראוי להעיר שב-1970, כמעט עשור לאחר הפסקת פעילותה של הוצאת "הרומן הזעיר", המונה "רומן זעיר", כמייצג סוג ספרותי, הופיע בשאלון "מחקר בתרבות ישראל 1970": "האם אתה נוהג לקרוא: [...] ספרים "בלשיים" למיניהם (בלשים, רומנים זעירים וכו') [...]"³⁴.

מחברים ומתרגמים של "הרומן הזעיר"

התקופה ה"הונגרית" בארץ

כל חוברות "הרומן הזעיר" תורגמו בתחילה מהונגרית (פרט לסיפור "עכברי" ים" שנכתב על ידי המאירי). חלק משמות המחברים הושאר ללא שינוי, אחרים "שופצו" (כמו טיקלוש אקוש שהפך לניקי אקוש), וחלק הוחלפו בפסבדונים בעלי צילצול אנגלו-סכסי או צרפתי, כגון קינג ה. מילפורד, המילטון מק"קרי, אירווינג בקסטר, ז'אן פול גובן, שארל למרשין וכדומה. כן נעשה שימוש בשם אחד בעל צילצול גרמני, יוהאן פרייטאג. הסיבה לכך הייתה שהאחים פרגו הרגישו והניחו שלא ניתן לבסס סדרה בעברית על שמות הונגריים. מאוחר יותר נוספו גם פסבדונים עבריים (ראו להלן).

כרוב המקרים, כאשר שונה שם המחבר, שוננו גם שמות הדמויות ומקום ההתרחשות. השינויים לא נעשו על ידי מתן הנהיות למתרגמים, אלא כבר בטקסט ההונגרי, לפני מסירתו למתרגם, שיטת הענקת הפסבדונים לא הייתה קבועה. למשל, סיפוריו של יוהאן פרייטאג³⁵ לא הופיעו בעברית עם שם המחבר האמיתי, ופורסמו בדרך כלל בפסבדונים ז'אן פול גובן ואירווינג בקסטר, אבל פסבדונים אלה שימשו גם לטופרים הונגריים אחרים: יוהאן

פרייטאג שימש בפסבדונים של פסד האלאס ושל מרתה גרגיי, שסיפוריהם פורסמו גם בשמותיהם האמיתיים. שיטה זו כלבלה לעיתים אפילו את האחים פרגו, ובכמה חוברות שונה שם המחבר המופיע על העטיפה משם המחבר המופיע בעמוד הראשון.³⁶ לדוגמה:

על העטיפה: ז'ן-פול גובן. בית-כלא עם כל הנוחיות.

בעמוד הראשון: אירווינג בקסטר. בית-כלא עם כל הנוחיות.
(רו"ז 30).

המחבר האמיתי של סיפור זה הוא יוהאס לאיוש. מקרה יוצא דופן של כלבלול נמצא בחוברת שבה מופיע יצחק שניצר, המחבר הישראלי כביכול (ראו להלן), כשם המחבר (הן על העטיפה והן בשער), ובכל זאת מופיע שם מתרגם (מ: מ. נמרוד [ק"ק 352] = [רו"ז 208]).

בין המחברים ההונגריים היו יהודים רבים. ביניהם: י. ריטו (גם: רייטו) (= יאנו ריטו) – יהודי ששירת בלגיון הזרים הצרפתי (שמו המקורי: רייך), ריטו כתב סיפורי הרפתקאות, ופרסם סיפורים בהונגרית גם בהוצאות אחרות, בפסבדונים פ. הווארד (בשם זה הוא ידוע בהונגרית גם כיום). נספה בשואה ב-1943; קארוי אסלאני (בגרסת הוצאה בארץ: שארל אסלאני) – סיפורו "7 סטירות לחי" (רו"ז 2) זכה להצלחה רבה בהונגרית, וזכויות ההסדרה שלו נרכשו על ידי חברת סרטים גרמנית. בכסף שקיבל קנה אסלאני מזכונת, התנגש בעץ ונהרג. יהדותו נחשפה לאחר מותו, כאשר נקבר בבית קברות יהודי; אדם גוסטוני (גם בפסבדונים: סם לויץ) – יהודי הונגרי שחי בארצות הברית ושלח משם סיפורים להוצאה. סיפוריו מתרחשים על רקע אמריקאי, ולעיתים קרובות הגיבורים הם יהודים.

מקור ופסבדון מקור

בתחילת דרכה בארץ, הכריזה הוצאת "הרומן הזעיר" שמטרתה לשלב בסידרה סופרים עבריים, הן מהארץ והן מחו"ל. בסופה של חוברת מס' 3 הוצגה החוברת הבאה, "עכבריים" מאת אביגדור המאירי, וההוצאה הביעה את שמחתה על שסופר ידוע כמו אביגדור המאירי תרם סיפור מפרי עטו להוצאה:

עם בואנו אל הקורא העברי בסדרת "הרומן הזעיר" מאת סופרים לועזיים מפורסמים, שמנו לנו למטרה לבית לפאר את הסדרה ביצירותיהם של סופרים עבריים שבארץ ובחוץ-לארץ. ושמה גדולה היא לנו, לפתוח את שורת הרומנים הזעירים העבריים ביצירתו של אחד הותיקים, השנונים והעסייפים שבסופרים העברים. אביגדור המאירי המגולל לפנינו פרשה מן הסרגיה החדשה שבתולדות האנושות הטובלת [...] (רו"ז 3).

האחים פרגו אכן התכוונו, ואף ניסו, להוציא לאור ספרות מקורית עברית. הם היו במגע עם כמה סופרים צעירים (ביניהם אהרון אמיר, מידד שיף ודן בן-אמון) בניסיון ליזום כתיבה של סיפורים עבור ההוצאה, אבל יוזמות אלה או שלא הגיעו לכלל ביצוע או שתוצאותיהן לא השביעו את רצון האחים. בפועל, "עכבריים" מאת אביגדור המאירי היה הסיפור העברי המקורי היחיד שיצא לאור בהוצאת "הרומן הזעיר".³⁷

כתיב יד של סיפורים מקוריים נשלחו מדי פעם להוצאה מאת קוראים ברחבי הארץ, אבל כולם נמצאו בלתי מתאימים והוחזרו לשולחיהם. הסיבה לכך, לדברי האחים פרגו, הייתה שהסיפורים "לא היו מספיק טובים".³⁸ בתשובות לקוראים, שהתפרסמו מעל דפי החוברות או מתועדות בארכיון משפחת פרגו, תודיעה ההוצאה שהיא אינה מעוניינת בכתיב יד אלה הנימוקים לכך היו שכתבי היד אינם עונים על הקריטריונים של ההוצאה, או

הרומן הזעיר החדש – חיקויים משנות ה-60

פרגו, לפני שאולץ על ידי השלטונות לשנות את שמו לשם הונגרי; אשקלון היתה האתר שאלי הגיעה ספינת המעפילים שאיתה עלו ארצה האחים פרגו. בשני המקרים, ישראל פרגו הוא שהיה אחראי לעיבוד העברי של הסיפורים ההונגרים. לאחר שצבר ניסיון רב בעריכה ולאחר שתרגם בעצמו סיפורים רבים עבור ההוצאה (בפסבדונים ישראל אשקלון), נטל על עצמו גם את מלאכת עיבוד הטקסטים לפסבדו־מקור. כדי להתאים את הסיפורים ההונגרים לרקע ישראלי, הכניס שינויים רבים בסיפורים, בנוסף לשינוי שמות הדמויות והמקומות. בשלב מאוחר יותר, הרשה לעצמו ישראל פרגו יותר חופש בסטייה מהמקור ולדבריו, חלקים גדולים בתוך הסיפורים המאוחרים שהוצגו כספרות מקור נכתבו על ידו.⁴⁰

חומר נוסף שהוצג על ידי ההוצאה כספרות מקור היה החוברות בסדרת "עלילות רפי צור". כאמור לעיל, חוברות אלה נכתבו בהונגרית, בישראל, על ידי אהרון אבדי. בשני המקרים, הטקסטים תורגמו מהונגרית לעברית. אבל במקרה הראשון, החוברות נכתבו בהונגרית עבור קהל הקוראים בהונגריה, ואילו במקרה השני, החוברות נכתבו אמנם בהונגרית, אבל נועדו מלכתחילה לקהל הישראלי הקורא עברית.

התקופה ה"אנגלית" בארץ במהלך מלחמת העולם השנייה, הצטמצם מלאי הספרונים ההונגרים שהיה בידי האחים פרגו, ובגלל הפסקת קשרי הדואר עם הונגריה, לא הגיעו חוברות נוספות (שעד 1941-1940 נשלחו אליהם על ידי אביהם). דבר זה אילץ את האחים פרגו לחפש תחליף לחומר ההונגרי, וההוצאה עברה לתירגום של

שלוש הוצאה עומדים מספיק כתבי יד. לעיתים ניתן היה להבין, על פי נוסח התשובות לקוראים, כאילו ההוצאה רוכשת כתבי־יד, דבר שבפועל לא נעשה (בישראל):

לשמאל שרייבמן, חיפה. [...] באשר לשאלתך בחלק השני של מכתבך, שהיא גם שאלתו של שמעון מרגלית, ירושלים – הרי מאחר שלפיי־שעה נמצא ברשותנו חומר סיפורי רב, אין אנו רוכשים לעת־עתה כתבי־יד חדשים. (ק"ר=146-227)

האחים פרגו לא ויתרו על שאיפתם לכלול ספרות מקורית בהוצאתם, וכאשר לא הצליחו להשיג ספרות כזאת שתשביע את רצונם, פנו לשימוש בספרות פסבדו־מקורית. את החסר בספרות עברית מקורית שהיה במערכת הספרותית הלא־קאנונית, מילאו האחים פרגו, אפוא, על ידי הכנסת ספרות פסבדו־מקורית. הם לא חשבו, כמובן, במונחים של מערכת ספרותית חסרה או מלאה. שאיפתם היתה, כדבריהם, לגוון את הסידרה ב"חומר ישראלי מקורי". באופן אינטואיטיבי הם הבינו בוודאי, שהוצאה לאור של חוברות "מקוריות" תסייע לביסוס מעמדה של ההוצאה כספקית של חומר מגוון, גם בעברית, ותענה על דרישה אפשרית לחומר מקורי מצד ציבור הקוראים.³⁹

מאחורי הסיפורים שהוצגו כסיפורים מקוריים הסתתרו מחברים הונגרים שונים. האחים פרגו "המציאו" את הסופר העברי יצחק שניצר, כמחברם של סיפורים אלה. שם נוסף שנעשה בו שימוש בחוברת אחת (שאני ראיתי) הוא ישראל אשקלון, ששמו מופיע כמתרגם של סיפורים רבים. לשני השמות הזאלה יש קשר למשפחת פרגו: "שניצר" היה שם המשפחה של סבם של האחים

החברת הראשונה שהופיעה בארץ (מהדורה 2)

נושאים ותכנים ב"הרומן הזעיר"

"הרומן הזעיר" לא היה עשוי מיקשה אחת מבחינת נושאים, הו'אנרים, או התכנים. את הנושאים ש"הרומן הזעיר" הקיף, אפשר לחלק לחמש קבוצות עיקריות: א. סיפורים רומנטיים; ב. סיפורי פשע; ג. סיפורי הרפתקאות; ד. מערבונים; ה. סיפורי ספורט. אלמנטים "רומנטיים" נמצאים לעיתים קרובות גם בסיפורים מקבוצות נושאים אחרות, כך שסוג זה היה יותר דומיננטי מהאחרים.

לאורך כל תקופת הפעילות של ההוצאה לא פורסמו שום סיפורים מהסוג שנקרא מאוחר יותר בעברית "מדע ביידיני", ושום סיפורים פורנוגרפיים. גם כאשר יש ארוטיקה בסיפורים, היא מעודנת מאוד. בשנים האחרונות לפעילות ההוצאה נעשה ניסיון להכניס יותר אלמנטים ארוטיים,⁴⁴ אבל גם ניסיון זה היה מעודן. לדוגמה, השוו את התרגום הישן ("מתפשים בן" מאת "אירווינג בקסטר", רו"ז 237) עם התרגום החדש ("דרוש בן יקר", ק"מ 409): "בחורה משרדית חגיגית וזהובה הופיעה", לעומת: "מוכירה בלונדית בשמלה הדוקה באה לקראתו בנידיריכיים התולי".

מבחינה חיצונית, לא היה על העטיפה סימון מפורש להבחנה בין סוגי הו'אנרים השונים, מלבד חלק מהמערבונים שעל עטיפותיהם הופיעו ציורים (ולא גלופות של חברות סרטים) בסגנון קבוע ועם מוטיבים קבועים (לבוש בוקרים, חגורת אקדחים, סוסים וכדומה) המזוהים עם מערבונים. שאר התמונות, בקבוצות הסיפורים האחרות, לא תמיד העידו על הו'אנר. העטיפה

החברת המקורית היחידה שהופיעה במסגרת "הרומן הזעיר"

חומר מאנגלית.⁴¹ לדברי האחים פרגו, חומר מתאים לצרכיהם היה קיים בשפע באנגלית, היה קל להשיג אותו באותה תקופה, והם הכירו אותו בעצמם.⁴²

האחים פרגו עברו על אנתולוגיות של סיפורים קצרים ועל חוברות שונות שהכילו סיפורים קצרים, ובהרו מהן את החומר הדרוש להם. בין המחברים שסיפוריהם תורגמו, היו ג'ק לונדון (שתורגם גם מהונגרית), קונן דויל, רפאל סבטיני, ועוד רבים אחרים. חלק מהסיפורים פורסם בפסבדונים. סיפורים מתורגמים מאנגלית וסיפורים מתורגמים מהונגרית המשיכו להופיע זה בצד זה במשך כל תקופת פעילותה של ההוצאה.

המעבר החלקי מתרגום חומר מהונגרית לתרגום חומר מאנגלית, הביא לשינוי בתרכובת המתרגמים של ההוצאה: המתרגמים מהונגרית שפת אימם הייתה הונגרית, ושפתם השנייה עברית. המתרגמים מאנגלית שפת אימם הייתה עברית (או שפה אחרת, אבל לא אנגלית), ושפתם השנייה אנגלית.⁴³ בין המתרגמים שתרגמו מהונגרית היו אביגדור המאירי, העתונאי יהודה אדלשטיין (אביו של העתונאי תגי אשד), המשורר צבי ברמאיר, העתונאי דוד גלעדי, העתונאי מרדכי ברקאי וכאמור, ישראל פרגו (אחרי שלמד עברית ועסק בעריכת החוברות). בין המתרגמים מאנגלית היו אברהם גלבר (נהרג בקרבות לפרון), הסופר המשורר והמתרגם אהרון אמיר (בפסבדונים הקבוע א. עורד), העתונאי אריה חשביה, העתונאי יעקב רבי (רבינוביץ'), הסופר בנימין תמוה. חלק מהמתרגמים השתמשו בפסבדונים.

מוצאים הן זה בעיני זה:

ליל נהדר זה, הדיבור נראה מיותר, - ... הם זוג גשוי... חפשים לאהוב זה את זה... (ק"ר 153 [= ר"ו 109]); ההדגשות שלי.

דגם אוסיני

מתוך כלל הסיפורים הרומנטיים של "הרומן הזעיר", אפשר לחלץ כמה דגמים שבהם ניתן לשבץ את הסיפורים. להדגמה, בהרתי בדגם אחר שאני קורא לו "סיפור המצוקה הכלכלית":

- א. הגיבור שרוי במצוקה כלכלית חמורה, ללא עבודה וללא פרוטה.
- ב. כשהגיבור שרוי בייאוש, מתגלה דרך המאפשרת לו להיחלץ מהמצוקה הכלכלית.
- ג. 1. בחורה/אשה נכנסת לתמונה.
2. בדרך ההיחלצות מהמצוקה מתגלה קושי או נערמים קשיים.
(סעיף 2 עשוי להופיע לפני סעיף 1 בשלב הזה, הבחורה עשויה להופיע גם בשלב קודם.)
- ד. הגיבור נתלץ מהמצוקה הכלכלית, ויחד עם זה קושר קשר של קיימא עם הבחורה (מתחתן איתה, או ברור שהם עומדים להתחתן).
דוגמה של סיפור מהדגם הנ"ל: "גיבור המנוע" מאת ורנון פורסטר (פסבדונים של בלה נז'ראדי) (ק"ר 26 [= ר"ו 46]).
- א. הגיבור, סטיב הרדינג, מהגדס מכוניות במקצועו, נותר חסר פרוטה ועבודה.
- ב. אחד מבעליו של מפעל מכוניות, מציע לו לנהוג במכונית השנייה של המפעל במירון מכוניות באירופה, בנוסף למכונית שתהיה נהוגה על ידי הנהג הראשי.
- ג. באירופה (וינה), סטיב הרדינג מתיידד עם יוצי, בחורה העובדת בסניף המקומי של מפעל המכוניות.
בזמן המירון, מכוניותו של הנהג הראשי יוצאת מכלל פעולה, וסטיב הרדינג "נאלץ" לגסות ולנצח במירון בעצמו.
- ד. סטיב הרדינג מנצח במירון, זוכה בסכום נכבד, מקבל משרה קבועה בחברת המכוניות שעבורה התחרה, ומתחתן עם יוצי.

סיפורי פשע

התכונה הבולטת ברוב סיפורי הפשע של "הרומן הזעיר" היא הצגת הפושע ומעשה הפשע שביצע, בתחילת הסיפור. המשך הסיפור מוקדש לתיאור תפיסת הפושע ולנסיונו של הפושע להיחלץ מהיתפסות. לדוגמה: "משלוח מאלמוני" מאת אירווינג בקסטר (פסבדונים של יוהאס לאיוש) (ר"ו 404):
פושע המכונה "הנהש" משתחרר פעם נוספת מהכלא, ומבצע רצח בדם קר כדי להשיג כסף. שאר הסיפור מתאר את מאמצי המשטרה לגלות את הרוצח, ואת ניסיונותיו של "הנהש" להיחלץ מהטבעת המתהדקת סביבו.
כמוכן שהפושע נתפס לבסוף (תמיד), אבל שיטת סיפור כזו נוטה לעורר אצל הקורא אהדה לפושע הנתון במצוקה. קרוב לוודאי שהסיבה לכך היא אישיותו של כותב הסיפורים האלה, יוהאס לאיוש, שהיה פושע לפני שהחל בכתיבה ספרותית (ראו הערה 35).
פארודיה שנכתבה על ידי דן בן-אמון, המחקה את סיפורי "הרומן הזעיר", מבליטה שתי תכונות בולטות של "הרומן הזעיר" כפי שבן אמון ראה אותו: א. ה"הונגרות" של הסיפורים; ב. העלילה (הרומנטית) המסוכנת:

האחריות לא מסרה מידע נוסף על תוכן החוברת (מידע כזה הופיע בדרך כלל בתוך החוברת, אחרי הסיפור, והתייחס לחוברת הנאה - דבר שהיה יכול לסייע לקוראים הקבועים או לקוראים המכירים את השיטה לתכנן את רכישת החוברת לשבוע הבא.

דרך נוספת לזיהוי ז'אנרים היתה שמורה גם היא לקוראים ותיקים: שם המתבר. קורא ותיק היה יכול לדעת שהשם "אירווינג בקסטר", למשל, העיד שהחוברת מכילה סיפור פשע ולא מערבון. זוהי, לדעתי, אחת הסיבות לריכוז וצימצום הפסבדונים: כמה מחברים הונגרים מקבלים פסבדונים אחד, וכתוצאה מכך ה"מתבר" הופך להיות מוקר יותר, ובעזרת שמו אפשר לזהות את הז'אנר. דבר דומה נעשה גם בסיפורים שתורגמו מאנגלית, כאשר מחברים שונים קיבלו פסבדונים אחד, או כאשר שם מחבר לא ידוע הוחלף בשם מחבר אחר או בפסבדונים שהיו ידועים כבר לקוראים הוותיקים.
האחים פרגו לא זכרו אם היו הבדלים במכירה בין החוברות מז'אנרים שונים, ולדבריהם לא ידעו איזה ז'אנר מבין אלה שהוציאו לאור היה מבוקש יותר. יוצא מן הכלל היו המערבונים, שהיה להם ביקוש רב בסוף שנות ה-50. ביקוש זה גרם להגברת התדירות של הוצאת מערבונים על השבון ז'אנרים אחרים, ולהוצאת סדרת מערבונים נפרדת (ראו לעיל). להלן שתי דוגמאות אוסינייות המייצגות חלק ניכר מכלל הסיפורים של "הרומן הזעיר".

סיפורים רומנטיים: הערות ודגם אוסיני

1. כל הסיפורים מתרחשים על רקע עירוני (אין אחוזות כפריות וטירות קטומות).
2. בסיפורים רבים יש נימה של הומור, והגיבורים אהבים להתלוצץ.
לדוגמה: צעיר מיואש הולך לשרכן כדי שימצא לו שידוך עם בחורה עשירה, והשרכן מציע לו אשה בת חמישים ושתיים עם "פגם גופני כלשהו":
- איזה מין פגם?
- לא כלום כמעט. עקום בחוט השדרה. כמעיל הורף כמעט שאין מרגישים בוה. (ק"ר 358 [= ר"ו 211]).
3. חלק גדול מהסיפורים הרומנטיים מסופרים מנקודת המבט של הגיבור ולא של הגיבורה. הסיפור פותח בהצגת הגיבור, והוא זה ששרוי במצוקה (כלכלית), שנמצא במשבר, שפושג אשה, וכו' (תופעה זו היתה קיימת גם בספרות ההונגרית בכלל באותה תקופה).
4. המוסר הוא פוריסני. אין יחסי מין לפני החתונה. בכלל, המגע הגופני בין גבר ואשה מצומצם מאוד (בדרך כלל נשיקות, חיבוקים וליטופים במקומות "קונבנציונליים", ואם יש איכוור במרומו של יחסי מין, אין תיאור שלהם).

אבל, המוסר הפוריסני הזה הוא מוסר כפול: לגבר מותר לקיים יחסי מין לפני החתונה, מבלי שכשירותו לנישואים "הגונים" תיפגע, אם כי יחסים אלה (שכמובן רק מרומזים) מקויימים עם אשה מפוקפקת (כיניו מקובל: "אמנית") המקבלת כסף או שווה כסף תמורת יחסים אלה (אבל לא זונה). אשה זו יוצאת מחיי הגיבור ומהסיפור כאשר "האשה התגונה" נכנסת אליו, ואז הגבר פגוי וכשיר לסיפור אהבה "טהור" ולנישואים. הציטוט הבא מבטא את התפיסה המוסרית של "הרומן הזעיר". הוא לקוח מסוף סיפור על שני צעירים שנישאו זה לזה בעל כורחם, אבל בעמוד האחרון של הסיפור מתברר להם שהם

רומן זעיר

"לפני ארמונו המפואר של הדוכס איגן⁴⁵ ראקוש נעצרה לימוזינה אדומה ומאורכת. עין בוחנת יכלה לקבוע מיד שזו 'דולס-רויס' מהסין החדש ביותר. את דלת הלימוזינה פתח פדנץ', שומר הסף הצעיר ויפה התואר שהיה לבוש מדים מפוארים. – תודה, אתה חוש כאן? אמרה הנסיכה מיגן היפהפיה בחלפה על פניו. היא הביטה בסקרנות בפניו האציליים והשוזפים. – כן, גברתי הנעלה: ענת פדנץ' הצעיר כשהוא מישר להביט בעיניה הכחולות.

"אם כן, היא לא הכירה אותי..." הרהר בהתרחקות. הוא זכר את ימי ילדותו כשהיה נוהג להתגנב לגן הארמון ולהביט במיגן העלילה המשחקת עם אביה איגן.

הערה: ביצירה מסוג זה יש תמיד מקום לבנקאי עשיר ושמן (איגן ראקוש) המנסה להתעסק עם מוכירתו היפה אך העניה. כדאי לבצע שור מוין בארמונו של איגן ראקוש. פדנץ' הנאמן מצליח להציל את כל הרכוש פלוס הנסיכה מיגן (כמוכן שהוא אוסר גם את השודדים). הוא נושא לו לאשה את מיגן הנסיכה ומתבקש בכך באביה איגן הבנקאי, שפיטר את מוכירתו, שהיא – מסתבר – אחותו של פדנץ' והוא איננו אלא בנו הכלתי חוקי של הדוכס איגן ושמו האמיתי הוא בעצם פליגן.⁴⁶

כדרכה של פארודיה, החיקוי מוגזם ומוקצן. בפועל, עלילות "הרומן הזעיר" אינן כה מסובכות כפי שדן בן-אמוץ מתאר (או, במילים אחרות, אין בהם הרבה אלמנטים משהים). את רוב סיפורי "הרומן הזעיר" ניתן לשבח בדגמים פשוטים, מהסוג שתואר לעיל. אחת הסיבות לכך היא בוודאי התיקף המצומצם של הסיפורים, המחייב לסיים את העלילה אחרי מספר עמודים קצוב ומונע פיתוח עלילה מסובכת מדי.

נורמות תרגום ועריכה

מדיניות התרגום המוצהרת של ההוצאה התבססה על שני עקרונות: א. מלאות התרגום: תרגום מלא של הטקסטים, ללא קיצורים והשמטות. ב. לשון התרגום: הקפדה על לשון "פשוטה וקריאה", "בלי מליצות". התרגומים הושוו למקור ובבדקו, תחילה על ידי אביגדור המאירי, ואחר כך על ידי ישראל פרגו.

כאשר היקף החוברת העברית צומצם ל-32 עמודים, נאלצה ההוצאה לעשות קיצורים בטקסטים. עקרון מלאות התרגום נשמר גם כאן, אבל רק לגבי הטקסט שההוצאה מסרה למתרגמים, ולא לגבי טקסט המקור: הקיצורים נעשו על ידי ההוצאה (בטקסטים בהונגרית, על ידי ישראל פרגו, ובטקסטים באנגלית, על ידי האחים פרגו), בתוך טקסט המקור. למתרגם היה אסור להשמיט קטעים או אפילו מילים בודדות על דעת עצמו. גם התיקונים וההשמטות במהדורת השנייה של החוברת "הרומן הזעיר" נעשו על ידי ישראל פרגו, ולא על ידי המתרגמים.

כאשר מלאי החוברות ההונגריות שהיה ברשות ההוצאה הצטמצם, החליטה ההוצאה להוציא לאור מחדש חוברות שהתפרסמו כבר. התנח היתה שבמשך השנים שחלפו, חלו שינויים בהרכב קהל הקוראים, ושהקוראים החדשים בוודאי אינם מכירים את החוברות הישנות.⁴⁷

התרגומים הראשונים עבור הוצאת "הרומן הזעיר" נעשו כאשר האחים פרגו עדיין לא ידעו עברית, או כאשר ידיעת העברית שלהם היתה מועטה. במשך השנים, לאחר שהאחים למדו עברית, ותברר להם שהמדיניות לתרגם לעברית פשוטה (שעל ביצועה היה מופקד בתחילה אביגדור המאירי) היתה קיימת בדרך כלל להלכה בלבד, בעוד שלמעשה לשון התרגום היתה גבוהה מדי וגמלצת מדי, לדעתם.

בגלל אכזבת האחים פרגו מלשון התרגום של החוברות הישנות, נמסרו כל החוברות שיצאו לאור במהדורה שנייה לתרגום מחדש. שני מתרגמים שעשו חלק ניכר של התרגומים המחודשים היו מרדכי ברקאי (שלדבריו סירב לראות את התרגום הישן והעדיף לתרגם מהמקור: מבהינתו, כל תרגום היה למעשה תרגום ראשון), וישראל פרגו עצמו (בפסבדונים "ישראל אשקלון"), שעשה שימוש בתרגומים הישנים והכניס בהם תיקונים, כאשר גם המקור ההונגרי היה לנגד עיניו.

בתקופה שבה ישראל פרגו עסק בפועל בבדיקת התרגומים,⁴⁸ היו לעיתים עימותים בינו ובין המתרגמים על רקע רמת הלשון. לדבריו של ישראל פרגו: "אז עוד לא היתה העברית הקלה. היא התחילה להתהוות, נדמה לי שיש לנו חלק בהתהוות השפה הזאת." סיסמתו היתה: "מה שאני לא מבין גם הקורא לא יבין". ישראל פרגו נהג לעבור על הטקסט המתורגם עם המתרגמים, ודרש מהם לעשות שינויים במקומות שבהם רמת הלשון נראתה לו גבוהה מדי (יש לציין שישראל פרגו עבר על טקסט התרגום עם המתרגמים, עשה מאמצים לשכנע אותם לקבל את דעתו, ולעיתים הגיע איתם לפשרות).⁴⁹

חלק ניכר מהתרגומים המאוחרים (מהונגרית) של הוצאת "הרומן הזעיר" נעשה גם הוא על ידי ישראל פרגו (בפסבדונים "ישראל אשקלון"), ועל ידי מרדכי ברקאי (אחר כך – עתונאי ועורך בעתון "דבר"), שחתם בפסבדונים שונים. שניים אלה עשו, כאמור, גם את רוב התרגומים החדשים של החוברות הישנות.

שתי מגמות הנחו את האחים פרגו בקביעת לשון התרגומים החדשים: א. החלפת מילים בעלות דנוסאציה מעורפלת, במילים בעלות דנוסאציה ברורה; והחלפת מילים שהתיישנו, במילים שהפכו להיות מקובלות יותר. ב. ניסיון לתקן את הלשון הגבוהה של התרגומים הישנים, ולעבור ללשון תקנית.

שתי מגמות אלה, וכן נטייה לעבור לכתיב מלא (אבל לא תמיד), ניכרות בפועל בתרגומים החדשים, אם כי במקרים רבים הן לא באו לכלל מימוש. לעיתים ניכרים בתרגומים החדשים חוסר אחידות ברמת הלשון, וחוסר יכולת להשתחרר מרמת לשון גבוהה, בניגוד לכוונה המוצהרת של ההוצאה.⁵⁰ אם אינני טועה, הוצאת "הרומן הזעיר" היא הראשונה שפתחה במיבצע של תירגום מחדש לעברית בהיקף גדול, והקדימה בתחום זה את הוצאות הספרים הקאנוניות בכעשרים שנה.

בטקסטים בשפה האנגלית נעשו שינויים יוצאי דופן על ידי האחים פרגו. מלבד קיצורים שנועדו להתאים את אורך הטקסט ל"מיטת סדום" של הוברת במספר עמודים מוגבל, נעשו שינויים וגוספו לו תוספות שנכתבו בדרך כלל באנגלית. הטקסט שנמסר למתרגם, היה כבר טקסט שעבר "שיפוץ", ואותו היה המתרגם חייב לתרגם ללא השמטות או תוספות משלו.

התוספות לא נועדו להאריך טקסטים קצרים – הן מופיעות גם בטקסטים שסומנו בהם קטעים להשמטה. מטרתן היתה כפולה: א. להפוך את הדברים לפשוטים יותר וקלים יותר להבנה לקורא הישראלי (בדרך כלל על ידי הוספת מאייכים שלא היו כלולים בטקסט המקור, והחלפת מושגים לא מוכרים או לא שכיחים במושגים מוכרים יותר לקורא הישראלי). ב. להבליט ולהדגיש עניינים שונים בתוך הטקסט. ההשמטות, מלבד אלה שנועדו לקצר טקסטים ארוכים, נעשו כדי לסלק מהטקסט דברים מסובכים שתירגומם כרוך בקשיים, או

ורבנים) הקציבה לנו הקצבה קבועה ואיפשרה לנו את הופעתנו למשך כל ימי המלחמה.

חשבנו לנחוצים דברי הסברה אלה, כשאנחנו באים בהצעה שתזמנה חוברות של "הרומן הועיר" בשביל חיילינו, מחירה של חוברת במכירה רגילה 40 מיל, אבל נוכל לספק חוברות ממספרים קודמים אשר מחירן 35 מיל.

אם ההחלטה בענין תגדון היא בידי אנשים קוראי "הרומן הועיר", הרי אין בכך כל ספק שהם יקבלו בשמחה את הרעיון וישקלו בדעתם רק מה היא הכמות הדרושה. אבל במקרה שהוצאתנו אינה ידועה לאישים המחליטים, הגנו מצרפים כמה חוברות, וכל בקשתנו היא שיואילו ויקראו בהן בשעות המנוחה ואם אפשר גם ישאלו את המעוניינים עצמם - את הבוחרים - ורק אחר כך יחליטו בענין השעשוע הזול והאהוד הזה על הנוער הארצי-ישראלי.

מכתב אחר נשלח ב-22.6.1949 אל אגודת המו"לים, בבקשה להתקבל לאגודה לדברי אברהם פרגו, הדבר נעשה במסרה לזכות בהקצבות נייר שניתנו לחברי אגודת המו"לים והוצאת "הרומן הועיר" אכן התקבלה כחברה באגודה. גם מכתב זה משקף את דעת ההוצאה על הספרות שהוציאה לאור:

לכבוד
אגודת המו"לים
תל-אביב
א.נ.

אנו ההותמים מטה, אברהם ישראל פרגו, יסדנו לפני עשר שנים את "הוצאת הרומן הועיר", הוצאה בלתי-סטיטית משעשעת, שפרסומיה הופיעו במשך עשר שנים בלי הפסקה - עד התגייסותנו לפני שנה, ששמה קץ למפעלנו.

עתה, בהשתחררנו מצ.ה.ל., אנו עומדים להמשיך בהוצאתנו, ובהזדמנות זו מבקשים את כבי' לקבל אותנו כחברים באגודתכם. במחירו הנמוך לשם תאור עבודתנו יורשה לנו לציין, כי "הרומן הועיר", במחירו הנמוך

יצחק שניצר

על שפת הים

יצחק שניצר - המחבר הישראלי שלא היה, אלא הומצא על ידי האחים פרגו

"נמאסת, תביבה" -

אמר אנדריי רינאר, ובוז פתח שורת אירועים מסעירים, המשטשים עלילה ברומן בשם "נמאסת תביבה" אשר יוגש לקוראי "הקולמוס" בשבוע הבא. מחבר הרומן הוא פול פורו, שהמבקרים מציינים אותו כ"ידען הגדול של נפש האשה" ואשר כבר גרם לשעות בידור נעימות רבות לקוראי סדרתנו. (בתוך: ק"פ 460 [=1701:701]; ההדגשות במקור).

כמו כן הופיעו בחוברות המאוחרות יותר קריקטורות שנועדו לפרסם את ההוצאה. לדוגמה: קריקטורה המראה אדם ההולך על מזה, קורא תוך כדי הליכה, ונמצא צעד אחד לפני הגפילה למים. בצד מופיע הטקסט: "אל תקרא ב'הקולמוס' בלכתך בדרך, כי הסיפור שבו ירתק את תשומת לבך כליל". (ק"פ 98 [=1701:81]).

החוברות המאוחרות הכילו גם פרסומות לחוברות בסדרות השונות שיצאו לאור בהוצאת "הרומן הועיר". הדוגמה הבאה היא פרסומת למערבון ב"הסידרה החדשה" שהופיעה בתוך חוברת "הקולמוס":

בשבוע הבא אנו מביאים לקוראינו את הרומן המצויין "הפריש השחור" מאת אייבן רקס - רומן מרתק לכל אוהדי המערבונים. בעת ובעונה אחת עם הופעת הרומן הנ"ל הופיע ב"הסידרה החדשה" - סידרתנו הדי-שבועית במתכונת גדולה - המערבון "עצמות האינדיאנים" מאת ויין גריי (מחבר "דם תערובת" ועוד). ק"פ 454 [=1701:287].

בחוברות "הסדרה החדשה" הופיעו אותן הקריקטורות שנדרסו בחוברות "הקולמוס" ושנועדו לעודד את הקוראים לרכוש את חוברות ההוצאה. במשך שנות פעילותה, עשתה ההוצאה גם מאמצים להביא גורמים עסקיים שיניים לכך שיפרסמו את מוצריהם בתוך החוברות, תוך הדגשת היקף התפוצה של החוברות ומעברה של כל חוברת בין קוראים רבים. בהתכתבויות שההוצאה ניהלה עם גורמים שונים, בניסיון לשכנע אותם לרכוש חוברות, לפרסם פרסומות, או לתמוך בהקצבת נייר עבור ההוצאה, תיארה ההוצאה את תפקידה בתרבות הישראלית העברית כפי שהיא ראתה אותו. למרות שתיאור זה נובע ממאמצי שיווק ולעיתים ממלחמת קיום, והוא בבחינת עיסה שהנתתם מעיד עליה, אין ספק שההוצאה האמינה כדברים שבהם הציגה את עצמה. המכתב הבא, מתוך ארכיון משפחת פרגו, נועד לשלטונות הצבא (כתובת הנמען לא מופיעה בגוף המכתב):

הצעה
במלחמה האחרונה הכירו מנהלי צבאותיהן של כל המעצמות מה הכרחי לספק לגדודים לא רק תחמושת ואוכל אלא גם שעשועים רוחניים, כדי להפיג את השעמום המדכא של שעות ללא מעשה. שאין למנוע אותן כליל בחיי מחנה. למסרה זו השתמשו, בין השאר, בחומר-קריאה חביב על הקהל. מטעני קרונות רבים של ספרות משעשעת נשלחו לאזורי-החזיתות. אל נכון הכירה אף מפקדתנו את חשיבות השעשועים בשביל חיילינו, אילו נערך משאל בעמדות על המרי-קריאה שונים, בהם יוכלל גם "הרומן הועיר", בלי כל ספק היה הרוב מעדיף את ספריה של הוצאה זאת. אשר, למרות רמתם הספרותית, הריהם קלים ומשעשעים עד מאד.

בסדרת "הרומן הועיר" (שהוברותיה מופיעות מדי שבוע בשבוע) הופיעו עד כה 399 מספרים - עובדה, שהיא עצמה יש בה כדי להוכיח שהשוב אותם חוברות אלה ונאמן לכן, הצלחתנו זו באה תודות לכך שמתחילה הופעתנו הוצאנו מהיצירות המרתקות ביותר של סופרים בעלי שם, בשמרנו תמיד על הרמה הסגנונית והרוחנית.

בזמן המלחמה היתה כל הוצאת ספרים קשורה לרשיון-נייר, הממשלה הקציבה או כמות נייר מסוימת למו"לים העבריים, ואת חלוקתה מסרה בידי ועדה ספרותית עברית. אין הוכחה חותכת יותר לנכונות טענותינו הנ"ל מאשר העובדה, שוועדה זו, ששמה היה "ועדת המשנה הממשלתית לעניני הספר העברי" ומורכבת היתה משבעה עסקנים צבוריים (פרופסורים

סדרה נוספת מבית היוצר של "הרומן הועיר"

לצורה ההונגרית המקורית לתרבות העברית. נעשתה כלי להתחשב במצב התרבות באותו זמן, הנסיבות היו כאלה שבעת כניסת "הרומן הועיר" לתרבות, היה בה חלל ריק ש"חיכה" שימלאו אותו, ו"הרומן הועיר" הוא שמילא אותו. להוצאה סייעה העובדה שהיה לה מלאי מספיק של חומר להבטחת הופעה רצופה, והיא לא היתה תלויה באספקת חומר ממחברים "מקומיים".

הפעילות התרגומית של הוצאת "הרומן הועיר" הולידה מגעים עם הספרות ההונגרית ועם ספרות קאנגלית (רוב התרגומים מאנגלית היו מהספרות האמריקאית). המגעים ש"הרומן הועיר" קיים עם הספרות ההונגרית, היו המגעים העיקריים שקיימו עם ספרות זו, כך שהמגע העיקרי בין הספרות העברית וההונגרית התנהל בין המיגורים הלא-קאנוניים של שתיהן. אבל, גם רוב המגעים האחרים בין מיגורים אחרים של הספרות העברית וההונגרית, התנהלו בתיווכם של אותם המתרגמים שתירגמו את הספרות הלא-קאנונית, שהבולט שבהם היה הסופר והמשורר אביגדור המאירי.⁵¹ למגעים עם הספרות ההונגרית לא היה המשך; לעומת זאת, למגע עם הספרות הלא-קאנונית האמריקאית (בעיקר מערבונים) היו המשכים, הן במקביל לפעילות הוצאת "הרומן הועיר" והן לאחר הפסקת פעילותה.

הוצאת "הרומן הועיר" קיימה פעילות תרגומית עצומה בהיקפה שהיתה, ללא ספק, אחת ממיבצעי התירגום הגדולים ביותר בתולדות התרגום לעברית. ההוצאה הוציאה לאור למעלה מ-700 חוברות בסדרות "הרומן הועיר" ו"הקולמוס", שחלק גדול מהן תורגם פעמיים, וכמו כן הוציאה עשרות חוברות בסדרות אחרות. עדיין אין לי נתונים מלאים, אבל נראה שסך כל התרגומים שנעשו על ידי ההוצאה מגיע לכ-1000. במלאכת התרגום

והיוצנותו הפופולרית, עשה הרבה לבעור ה"שונד" משוק הספרים בתנו לסוגיקוראים שביקש דווקא חומר קריאה פרימיטיבי ויחודי-ערך, ספרות משעשעת אך בעלת רמה ראויה לשמה. הזקרה לפעולתנו זו הובעה בשעתו על ידי ועדת המשנה הממשלתית לטען הספר העברי, שהקציבה במלחמה העולטית את כמות הנייר הדרושה לנו ואפשרה את הופעתנו בזמנים הקשים ההם. אנו מקווים שתמלאו אחרי בקשתנו והותמים בכבוד רב אברהם פרגו ישראל פרגו.

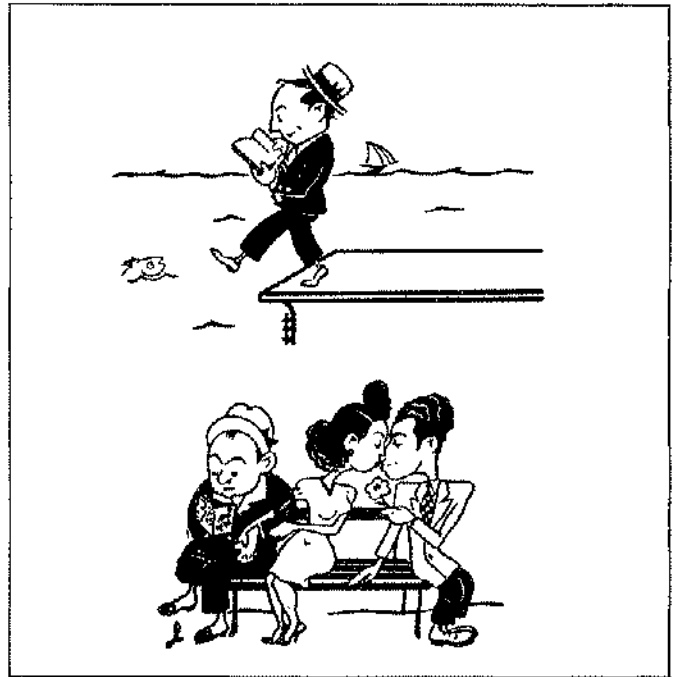
סיכום

הוצאת "הרומן הועיר" ראתה את עצמה כהוצאת ספרים לא-קאנונית, ועל תפיסת מקום מרכזי בתחום זה בתרבות העברית (בארץ) ישראל היא נאבקה עד ימיה האחרונים. במבט לאחור אפשר לקבוע שהיא אכן הצליחה לתפוס את המקום המרכזי שאותו שאפה להשיג במערכת, ולקבוע מודלים שהפכו מושא לחיקוי (בפורמט, בעיצוב, וכן בתכנים) - בעיקר מערבונים וסיפורים רומנטיים.

הצלחת "הרומן הועיר" (בארץ) ישראל לא היתה מקרית, אלא תוצאה של נסיבות היסטוריות ושל מצב התרבות. עצם חדירתה של הוצאת "הרומן הועיר" לתרבות העברית היה תוצאה של צירוף מקרים. לידתה של ההוצאה בהונגריה והתפתחותה שם לא היו קשורות למצב הספרות בארץ-ישראל, ועלייתה של משפחת פרגו מהונגריה לארץ-ישראל נעשתה על רקע פוליטי וחברתי. על פי עדות האחים פרגו, לא היה להם מושג על מצב הספרות בארץ ישראל, והוצאת הספרונים ההונגריים כעברית היתה לגביהם הימור. הצלחת ה"הימור" היתה, כמובן, תוצאה של מצב שהיה קיים אז בתרבות העברית. החדרת החוברות ההונגריות בלבושן העברי אבל בצורתן הדומה

א. בעקבות הצלחת "הרומן הזעיר" באו מחקים רבים, השוק הוצף בכמויות גדולות של חומר אחר (בעיקר מערבוניס), ואלה השתלטו על חלק ניכר של השוק שהיה "שייך" להוצאת "הרומן הזעיר".

ב. באותה תקופה (סביבות 1961), החלה לפרוה ספרות פורנוגרפית (הכונה ל"סטאלגים" ודומיהם), והאחים פרגו לא היו מסוגלים ולא היו מוכנים להוציא לאור חומר שיוכל להתחרות בספרות זו. לדעת האחים פרגו, הצפת השוק בחומר קלוקל פגעה גם בשם הטוב של החוברות שלהם וביחס של הציבור אליהן.

יהם זה מצא את ביטויו גם בהגדרת הערך "רומן זעיר" במילון לעברית מדוברת של בני-אמוץ ובן-יהודה: "רומן-זעיר, ספרון קטן וזול, שרמתו האמנותית מפוקפקת".⁵²

נראה לי שאכן, במידה רבה, דווקא הצלחת "הרומן הזעיר" תרמה בסופו של דבר לנפילתה של ההוצאה, מכיוון שהצלחה אכן עוררה מחקים ומתחרים רבים, והשוק היה קטן מלהכיל את כולם. עובדה היא שאף אחד מהמחקים לא שרד זמן רב ולא הצליח לחקות את הצלחתה של הוצאת "הרומן הזעיר". השתנות טעם הקהל והחשיפה שלו לסוגים אחרים של ספרות לא-קאנונית, תרמו גם הם לסיומו של פרק "הרומן הזעיר" בתרבות העברית-הישראלית.

* * *

"הרומן הזעיר" – המרחק ביותר, כפי שיכולים להעיד האיורים שהופיעו על השער האחורי של הספרונים

1. "לא-קאנוני" – "לא רשמי, לא מרכזי, שולי"; ראו למשל: איתמר אבן-זוהר, "היחסים בין מערכות ראשוניות ומישניות ברב-מערכת של הספרות". הספרות 17. תל-אביב, ספטמבר 1974; עמ' 45-49; Itamar Even-Zohar, "Polysystem Studies", *Poetics Today*, Vol 11, No. 1, Tel-Aviv, Durham USA, spring 1990: 1-94.
2. על מעמדה של הספרות המתורגמת ברב-מערכת ספרותית ראו איתמר אבן-זוהר, "גנזמדה של הספרות המתורגמת בתוך הרב-מערכת של הספרות". הספרות, 25. תל-אביב, אוקטובר 1977, עמ' 44-40; גדעון טורי, גורמות של תרגום והתרגום הספרותי לעברית בשנים 1945-1930. תל-אביב, תשל"ח (1977), עמ' 24-30; Even-Zohar, *Polysystem Studies*, 45-5.
3. בסיונות אחרים למלא את החסר ברב-מערכת הספרותית העברית קדמו לפעילותה של הוצאת "הרומן הזעיר"; על כך ראו זור ויעקב שביט, "לתולדות הציבור הפשעי העברי בארץ ישראל". הספרות 18, דצמבר 1974, עמ' 30-73; וראו עתה: זור שביט, "התפתחות הספרות הלא-קאנונית". בתוך: משה ליסק, זור שביט, תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל, עמ' 467-493.
4. עפ"י הגדרת אונסק"ו, ספר "הוא כל דבר דפוס המחזיק 49 עמוד ויותר ומופץ לציבור הרחב". בעבודה זו החלטתי להשתמש במונח "ספרון" לגבי מה שיצא לאור בהונגריה, ובמונח "חוברת" לגבי מה שיצא לאור בארץ-ישראל. רוב החומר שיצא לאור בהונגריה הופיע בספרונים שהכילו 64 עמודים, ואילו רוב החומר שיצא לאור בארץ הופיע בחוברות שהכילו 32 עמודים (גם התייחסות הציבור אליהן בארץ היתה כאל "חוברות" ולא כאל "ספרים" או "ספרונים").
5. השם *Literaria* שימש כשמו של בית ההוצאה לאור, והופיע בגוף הספרונים. המונח *Világvárosi Regények* הופיע על העטיפה והוא שהיה מזוהה יותר עם הספרונים אלה.
6. פירוט המקדמות מתועד בספר שנוהל על ידי משפחת פרגו.
7. פרט אחרון זה, בינתיים על פי שיחתי עם מ. בראקאי בלבד.
8. המסבע ההונגרי באותם ימים היה פנגה. פנגה אחד הכיל 100 פילר.
9. את התכונות של "ספרות טובה" על פי תפיסת משפחת פרגו ניתן להלץ מתוך הסיפוריים שפורסמו, וראו להלן הערות 12, 37, 38.
10. אישטון פרגו הועסק למעשה על ידי האב כמשרה מלאה, בעוד שלאנדראש פרגו היתה משרה אחרת בבית דפוס.
11. היו כאלה שהביאו את כתבי היד כמו יריעה. בין אלה היה פטר האלאס שהיה עדיין תלמיד תיכון וזיה מגיע למשרד בתלבושת בית הספר ומקלוש פרגו אילץ אותו להביא אישור ממנהל בית הספר תמורת לו לפרסם סיפורים

השתתפו גם מתרגמים שהיו מעורבים בפעילות הספרותית הקאנונית, המקורית והמתורגמת. אחד מהם, אהרון אמיר, סיפק בתקופה מסוימת חלק ניכר של התרגומים הלא-קאנוניים לעברית, ובתקופה מאוחרת יותר, חלק ניכר של התרגומים הקאנוניים לעברית.

חלק מהפעילות התרגומית הענפה של הוצאת "הרומן הזעיר" הוצג כפסבדו-מקור, כפי שתוארתי לעיל. ייתכן מאוד שההוצאה גרמה בתקופת פעילותה לחסימת אפשרות ההיווצרות ספרות לא-קאנונית עברית מקורית. כל הפניות להוצאת "הרומן הזעיר" לפרסם כתבי יד מקוריים, נידחו על ידה. מכיוון שההוצאה שלטה במשך שנים רבות על שוק הספרות הלא-קאנונית, לא היתה לכותבים כחובת ממשית אחרת לפנות אליה. כתבי היד נגנזו, ולא נוצר ליד ההוצאה תהליך של כתיבת ספרות לא-קאנונית מקורית.

ראוי לציון היהם הרציני שהאחים פרגו גילו למלאכת ההוצאה לאור. ההקפדה שלהם על רמת התרגומים ועל ביצוע נקי של כל שלב משלבי ההבאה לבית הדפוס, היו בסטנדרט גבוה. כמקובל בהוצאת ספרים קאנונית, ההוצאה לא היתה לאחים פרגו רק מקור פרנסה יחיד: הם התייחסו למלאכתם ברצינות רבה וראו את עצמם כאחראים לאספקת ספרות בידור ברמה גבוהה לקהל הקוראים העברי.

הוצאת "הרומן הזעיר" הפסיקה את פעולתה ב"1961, בעקבות ירידת התפוצה של החוברות ואי יכולתה לפרנס את שתי המשפחות של האחים פרגו. האחים פרגו הרגישו בשנים האחרונות לפעולת ההוצאה שקיומה עומד בסכנה, וניסו להתחיל מעמד בעזרת סדרות אחרות, אבל ללא הצלחה. לדעתם, היו שתי סיבות לירידת התפוצה של "הרומן הזעיר":

35. יוהאס לאיוש היה פורץ שישב פעמים רבות ככלא. באחת "הישיבות" הכיר את המצגים היהודי, הברון הטוואני, שישב ככלא מסיבות פוליטיות. הברון הטוואני גילה את כשרון הכתיבה של יוהאס לאיוש וסייע לו לעסוק בכתיבה לאחר שחרורו מהכלא (הטוואני השתחרר מהכלא לפני לאיוש). רוב סיפוריו הם סיפורי פשע. הקריירה הספרותית שמה קץ לקריירת הפשע שלו.
36. אברהם פרגו ניהל רישום של כל החבורות שיצאו לאור. בעזרת המתברת שבה נעשו הרישומים, וכן בעזרת הספרונים ההוגרניים המקוריים, ניתן לגלות את שמות המתבררים האמיתיים של חלק ניכר מהסיפורים שהתפרסמו בעברית. בדיעבד, גם סיפור זה לא ענה על חלק ניכר מהרישומים של האחים פרגו, "עכבריים" אכן נכתב בעברית, והמסורר צבי ברמאיר תרגם בעל פה להונגרית לאחים פרגו את הסיפור, כדי שיידעו את חוכנו. האחים פרגו החליטו שהסיפור לא מתאים להם, אבל זה היה מאוחר מדי. מכיוון שהחבורת היתה כבר בתהליכי הדפסה, וכן נעשה לה פירסום מקדים. סיפור זה הוא, אם כן, הסיפור היהודי שנתרם המסמך כדוגמה לחומר שלא התאים להוצאה.
38. גם כאן, כמו לגבי הסיפורים ההונגרים שנפסלו על ידי משפחת פרגו, לא ניתן לבדוק מדוע הסיפורים "לא היו מספיק טובים", מכיוון שאף כתב יד לא נשאר ברשות המשפחה. וראו הערה הקודמת.
39. השווייטין זה של שימוש בפסבדו-מקור עם תופעת הפסבדו-תרגום שרווחה מאוחר יותר בספרות הלא-קאנונית בעברית. לעניין הפסבדו-תרגום ראו סורי, נורמות של תרגום, עמ' 274, הערה 4 לפרק 11.
40. תופעת הפסבדו-מקור בהוצאת "הרומן הועיר" נמצאת עדיין בבדיקה.
41. באותה תקופה פנתה הפעילות התרגומית ברוב-מערכת הספרותית העברית יותר ויותר אל ספרות שנכתבה באנגלית, אבל, לדעתי, לא היה לכך קשר למעבר של הוצאת "הרומן הועיר" לתרגומים מאנגלית.
42. האחים פרגו התהילו ללמוד אנגלית עוד בהונגריה. האנגלית שלהם השתפרה בארץ, תוך כדי עבודה וקריאה.
43. ההבדלים בין לשון התרגום של המתרגמים מתונגריה ושל המתרגמים מאנגלית עדיין נמצאים בבדיקה. לדברי ישראל פרגו, לשון המתרגמים מאנגלית וילידי הארץ התאימה יותר לתפיסתו את שפת התרגום הרצויה עבור סיפורי ההוצאה, המתרגם ברקאי, וישראל פרגו, מאשרים שבתרגומים שנעשו בשנים האחרונות לקיום ההוצאה, היתה נגמה מודעת להכניס יותר ארוטיקה.
45. איגן (igen) היא מלה הונגרית שפירושה "כך"; מיגן ייפליגן הן מילים סמוכות מובן, המתחרזות עם המילה איגן, ויחד איתה שימשו בפי דוברי עברית ובעיקר ילידי הארץ לליגולג על דוברי הונגרית או על דוברי עברית בעלי מבטא הונגרי.
46. דן בן-אמוץ, איך לעשות מה, תל-אביב, תשכ"ג, עמ' 52-53.
47. בחבורות אחדות מופיעים מכתבי קוראים המבקשים לפרסם מחדש חוברות ישנות.
48. ישראל פרגו השקיע מאמצים רבים בלימוד השפה העברית, במטרה לקחת על עצמו מחד ככל האפשר את מלאכת העריכה.
49. אהרון אמיר ויעקב רבי הוזו בשיחות איתי שהם הגביהו לעיתים את רמת הלשון, בניגוד לעמדה המוצהרת של ההוצאה. על יחסי מיל-ערוץ מתרגם ראו סורי, נורמות של תרגום, עמ' 258, הערה 3 לפרק 7.
50. יריעת מאמר זה קצרה מכדי לתאר את התופעות השונות בתרגומים הישנים והחדשים.
51. אביגדור המאירי תרגם לעברית, בין השאר, את שירי המשורר הלאומי ההונגרי שאנדור פטיפי (Petöfi Sándor). היצירה ההונגרית המפורסמת ביותר שתורגמה לעברית היתה, ללא ספק, ספר הילדים "מהננים" (במקור: A Pál Utcai Fiúk - "הילדים מרחוב פאל") מאת פרנץ מולנר. ספר זה תורגם לעברית על ידי רות כץ ושאלו מרחוב פאל" מאת פרנץ מולנר. תרגום החדש של ספר זה שיצא לאור במהדורה החדשה, נעשה על ידי מ. ברקאי, גם הוא ממתרגמי "הרומן הועיר". ספר ילדים הונגרי נוסף, שתורגם לעברית על ידי אביגדור המאירי, היה "צ'יבי" מאת ג'קס קנש (אביה של חנה כנש). קובץ (של שני) סיפורים מאת פרנץ מולנר, "פיקוד ממשלתי ישר", תורגם על ידי אמיל פורדשטיין שגם הוא תרגם חוברות אחדות של "הרומן הועיר".
52. דן בן-אמוץ, נתיבה בן-יהודה, מילון עולמי לעברית מדוברת. תל-אביב, תשל"א (1973) (מהדורה שמינית), עמ' 213.
12. בהוצאה: ברבות השנים הוא הפך לעתונאי ברדיו אירופה החופשית.
13. סיפורים "טובים" לפי חפיסת משפחת פרגו הם, בהכרח, סיפורים שפורסמו על ידי ההוצאה. מכיוון שאף אחד מכתבי היד שנשלחו להוצאה לא נשאר ברשות המשפחה, אין שום דרך לבדוק מדוע הסיפורים שנדחו "לא היו טובים" או להשוותם עם הסיפורים שפורסמו.
14. על החוקים נגד היהודים בהונגריה ועל היחס ליהודים בתקופה זו, ראו נתנאל קצמיר, אגטישמיטיות בהונגריה 1944-1867, ירושלים, תשנ"ג, עמ' 131-162.
15. מיקלוש [=ניקולאס] (משהו פרגו: 1884-1972; אג'נ'ראש (אברהם) פרגו: נולד 1912; אי'שקון (ישראל) פרגו: 1913-1986).
16. אשתו של מיקלוש פרגו נשארה בהונגריה. אברהם פרגו סבור שהסיבה לכך היתה שמיקלוש פרגו לא הצליח להשיג עבורה אשרת כניסה לארץ ישראל המנדטורית. ייתכן שמיקלוש פרגו עדיין לא החליט בשלב זה להשתקע סופית בארץ ישראל.
17. Schundliteratur. בגרמנית: "ספרות קלוקלת".
18. הציטוט נלקח מהמהדורה השנייה, מכיוון שערך עתה לא הצלחתי לאתר עותק של המהדורה הראשונה. ראוי להעיר שהיקף חבורת זו הריג ומגיע ל-40 עמודים (לא כולל העטיפה). ייתכן שהסיבה לכך היא אי-הרצון לקצץ בסיפור שהיה הראשון שיצא לאור בעברית (על הקיצוץ בהיקף החבורות ראו להלן). קטעים מדברים אלה מצוטטים אצל תמר מרון, "רקוויאם לרומן הועיר", מוסף הארץ, 17.6.1966, עמ' 15. ואצל שביט ושבס, לתולדות "סיפור הפשע" העברי, עמ' 33.
19. המכתב מצוטט אצל: דוד תדהר, בשירות המולדת (1912-1960), תל-אביב, 1961, עמ' 235-237, ואצל שביט ושבס, לתולדות "סיפור הפשע" העברי, עמ' 33-34.
20. חלק מהקשרים שבני משפחת פרגו יצרו עם מועמדים לעבודה בתרגום עבור הוצאת "הרומן הועיר" נוצרו כקפה "אררט" ברחוב בן יהודה בתל-אביב, שהיה מקום מיפגש ידוע של יוצאי הונגריה באותם ימים. אברהם פרגו סיפר לי, שעל רקע המצב הכלכלי הקשה של התקופה, נפוצה בבת-הקפה הבדיחה ש"אררט" מהווה ראשי תיבות של "אני רוצה רק סה [תה]". לפי גירסה אחרת, הברקה זו מיוחסת לאברהם שלונסקי.
21. honorarium - (לטינית): תשלום מרצון עבור שכתב סופרים או עבודה מקצועית כלשהי.
22. המספרים לאה נאור, שהיתה מקוראי "הרומן הועיר", סיפרה לי שאכן שמו של המאירי כעורך נתן לה לגיטימציה לקרוא את חוברות ההוצאה.
23. ש. מנקיק [=עמוס קינן], "לא קל למות", בתוך: "כה אמר מנקיק", תל-אביב, 198 (עמ' 27, וראו הערה הקודמת).
24. "השופם ממליץ על הוצאה ספרותית-עממית", הוצפה, ה' אייר תש"ג (13.5.1943).
25. סיפור זה היה "אין תגינה" מאת לסלו גורוג, בתרגום צבי אדלר, שהופיע מאוחר יותר גם בחוברת נפרדת, בגירסה מרוקנת (ר"ז"ד"ד, 407).
26. תמר מרון, רקוויאם לרומן הועיר, עמ' 14-15, 38.
27. חיים חפר, "האהבה", בתוך: תחמושת קלה, תל אביב, תשל"ח, עמ' 46-48.
28. על אהרון אבדי ראו להלן הערה 32.
29. על עניין זה ראו גם: עדיה גרימן, "הרומן הועיר - רומנטיקה בפרוסות ויצוא גדולרים", הבוקר, 23.10.1959, עמ' 4.
30. ההוצאה לאור של החבורות בפולנית נפסקה, לדברי האחים פרגו, לאחר שמישהו הלשין אצל האנגלים על חריגות של הוצאת "הרומן הועיר" בשימוש בנייר.
31. הצלחת "הסדרה החדשה" גררה חיכויים (ראו להלן).
32. סופר, עתונאי וצייר; ערך את השבועון הישראלי בשפה ההונגרית A Héi Tükre ("ראי השבוע"), מספריו: גרירה בן הצייר, תל אביב, 1953; גם ספר זה תורגם לעברית מכתב יד בהונגרית.
33. ראו לעיל הסעיף "התקופה ההונגרית בארץ".
34. שאלון "מחקר בתרבות ישראל 1970", אוניברסיטת תל-אביב, הפקולטה למדעי הרוח, החוג לתורת הספרות (שני דפים בהדפסת סטנסיל): שאלות 47-54.

35. יוהאס לאיוש היה פורץ שישב פעמים רבות בכלא. באחת "הישיבות" הכיר את הקצנת היהודי, הברון הטוואני, שישב בכלא מסיבות פוליטיות. הברון הטוואני גילה את כשרון הכתיבה של יוהאס לאיוש וסייע לו לעסוק בכתיבה לאחר שחרורו מהכלא (הטוואני השתחרר מהכלא לפני לאיוש). רוב סיפוריו הם סיפורי פשע. הקריירה הספרותית שמה קץ לקריירה הפשע שלו.
36. אברהם פרגו ניהל רישום של כל החוברות שיצאו לאור. בעזרת המתברת שבה נעשו הרישומים, וכן בעזרת הספרונים ההונגריים המקוריים, ניתן לגלות את שמות המחברים האמיתיים של חלק ניכר מהסיפורים שהתפרסמו בעברית.
37. בדיעבד, גם סיפור זה לא ענה על דרישותיהם של האחים פרגו, "עכבריים" אכן נכתב בעברית, והמשורר צבי ברמאיר תרגם כעל פה להונגרית לאחים פרגו את הסיפור, כדי שידעו את תוכנו. האחים פרגו החליטו שהסיפור לא מתאים להם, אבל זה היה מאוחר מדי, מכיוון שהחוברת היתה כבר בתהליכי הדפסה, וכן נעשה לה פירסום מוקדם. סיפור זה הוא, אם כן, הסיפור היחיד שנותר המשמש כנוגמה לחומר שלא התאים להוצאה!
38. גם כאן, כמו לגבי הסיפורים ההונגריים שנפסלו על ידי משפחת פרגו, לא ניתן לבדוק מדוע הסיפורים "לא היו מספיק טובים", מכיוון שאף כתב יד לא נשאר ברשות המשפחה, וראו ההערה הקודמת.
39. השון ניטון זה של שימוש בפסבדוֹמיקור עם תופעת הפסבדוֹתרגום שדווחה מאוחר יותר בספרות הלא־קאנונית בעברית. לענין הפסבדוֹתרגום ראו טורי, גורמות של תרגום, עמ' 274, הערה 4 לפרק 11.
40. תופעת הפסבדוֹמיקור בהוצאת "הרומן הועיר" נמצאת עדיין בבדיקה.
41. באותה תקופה פנתה הפעילות התרגומית ברוב־מסרכת הספרותית העברית יותר ויותר אל ספרות שנכתבה באנגלית, אבל, לרעתה, לא היה לכך קשר למעמד של הוצאת "הרומן הועיר" לתרגומים מאנגלית.
42. האחים פרגו התחילו ללמוד אנגלית עוד בהונגריה. האנגלית שלהם השתפרה בארץ, תוך כדי עבודת וקריאה.
43. ההבדלים בין לשון התרגום של המתרגמים מהונגרית ושל המתרגמים מאנגלית עדיין נמצאים בבדיקה. לדברי ישראל פרגו, לשון המתרגמים מאנגלית (ילידי הארץ) התאימה יותר לתפיסתו את שפת התרגום היצירה עבור סיפורי הוצאה.
44. המתרגם ברקאי, וישראל פרגו, מאשרים שבתרגומים שנעשו בשנים האחרונות לקיום ההוצאה, היתה מגמה מודעת להכניס יותר ארוטיקה.
45. איגן (igen) היא מלה הונגרית שפירושה "כן"; מיגן ופליגן הן מילים סתרות מובן, המתחרות עם המילה איגן, ויחד איתה שימשו בפי דוברי עברית (בעיקר ילידי הארץ) לליגלוג על דוברי הונגרית או על דוברי עברית בעלי מבטא הונגרי.
46. דן בן־אמוץ, איך לעשות מה, תל־אביב, תשכ"ג, עמ' 52-53.
47. בחוברות אחדות מופיעים מכתבי קוראים המבקשים לפרסם מחדש חוברות ישנות.
48. ישראל פרגו השקיע מאמצים רבים בלימוד השפה העברית, במטרה לקחת על עצמו מטר ככל האפשר את מלאכת העריכה.
49. אהרון אמיר ויעקב רבי הודו בשיחות איתי שהם הגביתו לעיתים את רמת הלשון, בניגוד לעמדה המוצהרת של ההוצאה. על יחסי מו"ל-עורך מתרגם דאו טורי, גורמות של תרגום, עמ' 258, הערה 3 לפרק 7.
50. יריעת מאמר זה קצרה מכדי לתאר את התופעות השונות בתרגומים הישנים והחדשים.
51. אביגדור המאירי תרגם לעברית, בין השאר, את שירי המשורר הלאומי ההונגרי שאנדור פטיפי Petöfi Sándor. היצירה ההונגרית המפורסמת ביותר שתורגמה לעברית היתה, ללא ספק, ספר הילדים "מחנים" (במקור: A Pál Utcai Fiúk - "הילדים מרחוב פאל") מאת פֶרְנַץ מוֹלְנֶר. ספר זה תורגם לעברית על ידי רות כץ ושאל קנצלר, שהיו ממתרגמי "הרומן הועיר". תרגום חדש של ספר זה שיצא לאור במהדורה חדשה, נעשה על ידי מ. ברקאי, גם הוא ממתרגמי "הרומן הועיר". ספר ילדים הונגרי נוסף, שתורגם לעברית על ידי אביגדור המאירי, היה "צ'יבי" מאת גֶלְה טֶנְש (אביה של הנה טנש). קובץ (של שני) סיפורים מאת פֶרְנַץ מוֹלְנֶר, "פקיד ממשלתי ישר", תורגם על ידי אמיל פוירשטיין שגם הוא תרגם חוברות אחדות של "הרומן הועיר".
52. דן בן־אמוץ, נתיבה בן־יהודה, מילון עולמי לעברית מדוברת. תל־אביב, תשל"ג (1973) (מהדורה שמינית), עמ' 213.
- בהוצאה; ברבות השנים הוא הפך לעתונאי ברדיו אירופה ההופשית).
12. סיפורים "טובים" לפי תפיסת משפחת פרגו הם, בהכרח, סיפורים שפורסמו על ידי ההוצאה. מכיוון שאף אחד מכתבי היד שנשלחו להוצאה לא נשאר ברשות המשפחה, אין שום דרך לבדוק מדוע הסיפורים שנדחו "לא היו טובים" או להשוותם עם הסיפורים שפורסמו.
13. על החוקים נגד היהודים בהונגריה ועל היחס ליהודים בתקופה זו, ראו נתנאל קצבורג, אנטישמיות בהונגריה 1867-1944, ירושלים, תשנ"ג, עמ' 131-182.
14. "A pesti aszfalttól - Telavivig: Be kell tiltani a Világvárosi Regényeket". *Magyar Újság*, 21.11.1939: 3.
15. מיקלוש [= ניקולאס] (משה) פרגו; 1884-1972; אנדראש (אברהם) פרגו; נולד 1912; אישטון (ישראל) פרגו; 1913-1986.
16. אשתו של מיקלוש פרגו נשארה בהונגריה. אברהם פרגו סבור שהסיבה לכך היתה שמיקלוש פרגו לא הצליח להשיג עבודה אשרת כביסה לארץ ישראל המנדטורית. ייתכן שמיקלוש פרגו עדיין לא החליט בשלב זה להשתקע סופית בארץ ישראל.
17. Schundliteratur. בגרמנית: "ספרות קלוקלת".
18. הציוטס נלקח מהמהדורה השנייה, מכיוון שעד עתה לא הצלחתי לאתר עותק של המהדורה הראשונה. ראוי להעיר שהיקף חוברת זו חריג ומגיע ל-40 עמודים ולא כולל העטיפה. ייתכן שהסיבה לכך היא אי הרצון לקצץ בסיפור שהיה הראשון שיצא לאור בעברית ועל הקיצוץ בחוקי החוברות ראו להלן). קטעים מדברים אלה מצוטטים אצל תמר מרון, "רקוויאם לרומן הועיר". מוסף הארץ, 1968: 7-6; עמ' 15, ואצל שביט ושוביט, לתולדות 'סיפור הפשע' העברי, עמ' 33-34.
19. המכתב מצוטט אצלו: דוד תדמר, בשידור המולדת (1960-1912) תל־אביב, 1960: עמ' 235-237, ואצל שביט ושוביט, לתולדות 'סיפור הפשע' העברי, עמ' 33-34.
20. חלק מהקשרים שבני משפחת פרגו יצרו עם מועמדים לעבודה בתרגום עבור הוצאת "הרומן הועיר" נוצרו בקפה "אררט" ברחוב בן יהודה בתל־אביב, שהיה מקום מיופגש ידוע של יוצאי הונגריה באותם ימים. אברהם פרגו סיפר לי, שעל דקע המצב הכלכלי הקשה של התקופה, נפוצה בבית הקפה הבדיחה ש"אררט" מהווה ראשי תיבות של "אני רוצה רק טה [תה]". לפי גירסה אחרת, הבדיקה זו מיתוסת לאברהם שלונסקי.
21. honorarium - (לשניית): תשלום מרצון עבור שכן טופרים או עבודה מקצועית כלשהי.
22. הסופרת לאה נאור, שהיתה מקוראי "הרומן הועיר", סיפרה לי שאכן שמו של המאירי כעורך נתן לה לנישומיה לקרוא את חוברות ההוצאה.
23. ש. מנקיץ [עמוס קינן]. "לא קל למות". בתוך: "כה אמר מנקיץ", תל־אביב, 198(?) עמ' 27, וראו ההערה הקודמת.
24. "השופט ממליץ על הוצאה ספרותית עממית". הוצאה, ח' אייר תש"ג (13.5.1943).
25. סיפור זה היה "איין חנינה" מאת לסלו גורוג, בתרגום צבי אדלר, שהופיע מאוחר יותר גם בחוברת נפרדת, בגירסה מתוקנת (ר"י 407).
26. תמר מרון, רקוויאם לרומן הועיר, עמ' 14-15, 38.
27. היים שפר, "האהבה". בתוך: תחמושת קלה, תל אביב, תשל"ח, עמ' 46-48.
28. על אהרון אבדי ראו להלן הערה 32.
29. על עניין זה ראו גם: עדית נוימן, "הרומן הועיר - רומנטיקה בפרוסות ויצוא בדולרים", הבוקר, 23.10.1959, עמ' 4.
30. ההוצאה לאור של החוברות בפולנית נפסקה, לדברי האחים פרגו, לאחר שמישהו הלשין אצל האנגלים על חנינות של הוצאת "הרומן הועיר" בשימוש בנייר.
31. הצלחת "הסדרה החדשה" גררה ויקיזים (ראו להלן).
32. טופר, טוואני וצ'ייר: ערך את השכועון הישראלי בשפה ההונגרית *A Héi Takre* ("ראי השבוע"). מספריו: גרירה בן הצ'ייר, תל אביב, 1953; גם ספר זה תורגם לעברית מכתב יד בהונגריה.
33. ראו לעיל הסעיף "התקופה ההונגרית בארץ".
34. שאלון "מחקר בתרבות ישראל 1970". אוניברסיטת תל־אביב, הפקולטה למדעי הרוח, התוג לתורת הספרות (שני רפים בהדפסת סטנסילא) שאלות 47-54.